

## บทที่ ๔

### วิเคราะห์กลุ่มรูปเทพผู้พิทักษ์

จากการศึกษาภาพเทพผู้พิทักษ์จากพุทธสถานสมัยรัตนโกสินทร์ใน ๔ อาคารครั้งนี้ สามารถจัดแบ่งกลุ่มของภาพเทพผู้พิทักษ์ออกตามหลักประติมานวิทยา อันเป็นต้นกำเนิดของภาพ ได้ดังนี้

#### กลุ่มเทพผู้ทรงฤทธิ์ (และเกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง)

##### พระอิศวร

พระอิศวรถือเป็นเทพเจ้าสูงสุดที่สำคัญที่สุด ๑ ใน ๓ องค์ของศาสนาฮินดู โดยมีนิยายที่นับถือพระองค์เป็นเทพสูงสุดเรียกว่า “ไศวนิกาย” พระองค์ดูเหมือนจะได้รับการอัญเชิญมาเป็นเทพผู้พิทักษ์อยู่มากมายหลายรูปปรากฏ ทั้งนี้คงเนื่องมาจากเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางนั้น แม้ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของพระนารายณ์ก็ตาม แต่ล้วนเป็นกิจกรรมที่พระอิศวรเป็นผู้อัญเชิญให้ปฏิบัติ โดยพระอิศวรได้รับการยกย่องให้เป็น “มหาเทพ” ผู้สร้างเทพองค์อื่นๆขึ้นมา ตามคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทย ภาพของพระอิศวร (ศิวะที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ พบอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในรูปของเทพผู้ทรงฤทธิ์ , ทิศपाल , ตลอดจนรูปปรากฏที่เกี่ยวข้องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มออกตามหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในภาพจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ ที่ใช้เป็นสามัญได้แก่ “พระอิศวร” ดังเช่นพบในอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม คือ อ.ส.ป.๑ , อ.ส.ป.๒, อ.ส.ป.๓, อ.ส.ป.๔ , อ.ส.ป.๕ , อ.ส.ค.๕ , อ.ส.ค.๑๖ , อ.ส.ค.๒๓ , อ.ส.ค.๒๔ , อ.ส.ค.๔๘ เป็นต้น และพบในอุโบสถวัดราชนาค ได้แก่ อ.ส.ค.๑๕ ซึ่งการเรียกพระนามพระศิวะว่า “พระอิศวร” นั้น ได้พบเป็นสามัญในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ดังเช่นภาพพระอิศวรเสด็จไปไกรลาส (หน้า ๑๘๕) , พระอิศวรทรงปลาทอง (หน้า ๑๕๓) , พระอิศวรทรงจระเข้ (หน้า ๑๕๔) , พระอิศวรเหยียบอังกูระพรหม (หน้า ๑๕๕) , พระอิศวรสร้างพระหิมพานในร่มไม้สุกรม (หน้า ๒๒๑) เป็นต้น ส่วนตำราภาพเล่มอื่นๆ พระนาม “พระอิศวร” พบอยู่ค่อนข้างน้อยมาก ดังเช่น ตำราภาพหมายเลข ๓๒ ที่พบชื่อ “พระอิศวร” เพียง ๒ รูปปรากฏเท่านั้น ได้แก่ พระอิศวรปราบกรุงภายักษ์เพื่อลือเอาซึ่งผู้มีเพื่อจะเป็นใหญ่ในโลกย์ (หน้า ๖๖) และพระอิศวรสร้างมหาทะนุโมลิตด้วยลำไม้ศรีศุภขัฒนะคาบสถวาย (หน้า ๖๗) ส่วนตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ พบอยู่ ๓ รูปปรากฏ ได้แก่ พระอิศวรปราบกรุงภาสี

ยักษ์ถือเอาซึ่งภูมิประเทศเพื่อจะเป็นใหญ่ในโลกย์ (หน้า ๑๐๗) , พระอิศวรเหยียบอังกูรพร้อม (หน้า ๑๒๗) , พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคเสด็จไปไกรลาส (หน้า ๑๒๕)

พระนามอีกนามหนึ่งที่พบในจิตรกรรมชุดนี้ อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ได้แก่ “พระปรเมศวร”<sup>1</sup> ซึ่งพบอยู่เพียง ๒ รูปปรากฏ ได้แก่ อ.ส.ต.๑๕ ในชื่อรูปปรากฏว่า “พระปรเมศวร พระหัตถ์ขวาทรงแก้ว พระหัตถ์ซ้ายทรงคัมภีร์ไสยศาสตร์” , อ.ส.ต.๑๘ ในชื่อรูปปรากฏว่า “พระปรเมศวรทรงธนูโมลี”

ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ที่พบพระนามนี้อยู่ค่อนข้างน้อย โดยพบเพียง ๓ รูปปรากฏ อันได้แก่ พระปรเมศวรเหยียบมุลาคะนี (หน้า ๑๘๕) , พระปรเมศวร (หน้า ๑๘๘) และพระปรเมศวรทรงธนูโมลี (หน้า ๒๑๘) และตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ พบเพียง ๑ รูปปรากฏ ได้แก่ พระปรเมศวร หล่างมูพახะณี (หน้า ๒๕) ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ พบอยู่มากที่สุดคือ ๖ รูปปรากฏ ได้แก่ พระประเมศวรปราบมุลาคะนี (หน้า ๔๐), พระประเมศวรปราบอังกูรพร้อม (หน้า ๔๐) , พระประเมศวรไปไตรลาตร์ทรงอสุพราหะนะ (หน้า ๔๑) , พระประเมศวรประพาศจักระวาท (หน้า ๔๑) , พระประเมศวรทรงสูงสูมาพหะนะ (หน้า ๔๒) , พระประเมศวรเสด็จไปจำสะถาร (หน้า ๔๒)

นอกจากนี้ ยังได้พบพระนามอีกพระนามว่า “พระศิวา” อยู่ในจิตรกรรมชุดนี้ด้วย กล่าวคือพบในอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม รหัส อ.ส.ต.๑๒ (ในชื่อว่า “พระศิวา”) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ที่พบภาพในชื่อเดียวกันนี้ (หน้า ๒๐๗)

อย่างไรก็ตาม ในตำราภาพฯ มีชื่อพระนามของพระอิศวรอีกชื่อหนึ่งที่ได้พบ คือ “พระอินศวร , พระอินศวร”<sup>2</sup> ดังที่พบ ๑ รูปปรากฏในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ พบ ๗ รูปปรากฏ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ พบ ๑ รูปปรากฏ แต่ชื่อพระนามดังกล่าวไม่พบในกลุ่มจิตรกรรมที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เลย

<sup>1</sup> พระนาม “ปรเมศวร” นั้น เป็นพระนามที่หมายถึง พระอิศวร และได้กล่าวถึงในวรรณคดีอย่างน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังเช่นที่พบในโคลงแข่งน้ำพระพิศ (โองการแข่งน้ำพระพิพัฒน์สัตยา)ว่า “...โอม ปรเมศวรราย ผายผาหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือว้าวเผือก...” เป็นต้น ดูใน จิตร ภูมิศักดิ์, นิราศหนองคาย วรรณคดีที่ถูกต้อง (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

<sup>2</sup> คำว่า “อินศวร”นั้น จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า น่าจะเป็นความเข้าใจไขว้เขวระหว่าง พระอินทร์กับพระอิศวร โดยนำมารวมเข้าไว้ด้วยกัน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** โดยปกติแล้วผิวกายของพระอิศวรที่พบในจิตรกรรมเทพพิทักษ์ มีสีขาว เช่น ในอุโบสถวัดสุทัศนฯ ผิวกายรูปปรากฏของพระอิศวรทั้งหมดล้วนเป็นสีขาว ดังภาพที่ อ.ส.ป.๑-๕ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๑๒ , อ.ส.ต.๑๕-๑๖ เป็นต้น หรือตัวอย่างจากอุโบสถวัดราชนัคคา ในบานหน้าต่าง อ.ส.ต.๑๕ หรือวิหารวัดสุทัศนฯ บนบานหน้าต่างที่ อ.ส.ต.๑๘ เป็นต้น ก็เขียนผิวกายพระอิศวรเป็นสีขาวเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ได้พบว่าภาพเทพผู้พิทักษ์บางภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส คือ ภาพบนบานประตูหัต อ.บ.ป.๒๑ ที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพของ “พระปรเมศวรทรงธนูโมลี” เขียนผิวกายเป็น “สีเทา” อันเป็นสีที่ต่างไปจากภาพอื่น ๆ

ในการเปรียบเทียบสีผิวกายนี้ ไม่สามารถนำมาศึกษาเทียบเคียงกับตำราภาพได้ เนื่องจากภาพในตำราภาพเป็นภาพลายเส้นขาวอยู่บนพื้นสมุดไทยสีดำเท่านั้น โดยมิได้บอกถึงสีผิวกายของเทพแต่ละองค์เอาไว้แต่อย่างใด

**ท่าทาง** นอกจากท่าประทับยืน และนั่งที่เป็นปกติพื้นฐานของภาพเทพผู้พิทักษ์แล้ว ได้พบว่ามีภาพของพระอิศวรที่มีลักษณะพิเศษออกไป ได้แก่

ภาพแสดงการพื่อหน้าหลังการปราบอสูร โดยบางครั้งอยู่ในกรอบภาพรูปเปลวไฟ เข้าใจว่าเขียนมาจากภาพของคิวนาฏราช อันเป็นที่นิยมกันในศิลปะอินเดียได้ ภาพเช่นนี้พบอยู่ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๑ , อ.ส.ป.๔) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส (อ.บ.ต.๑๑ , อ.บ.ต.๑๒) และก็ได้พบอยู่ในตำราภาพเช่นกัน ดังตัวอย่างภาพจาก ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๕) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓(หน้า ๑๑๔) และตำราภาพฯ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๘๕) เป็นต้น

ภาพแสดงการประทับนั่งในลักษณะไขว้พระขงฆ์ อันเป็นท่าทางที่พบกันมากในศิลปะอินเดียได้เช่นเดียวกัน ได้พบในรูปปรากฏทั้งที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๖ : พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ศุภขรมย์) และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส (อ.บ.ต.๒๑) ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพเช่นกัน ดังตัวอย่างจากตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๒๑) หรือตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๖) เป็นต้น

ภาพแสดงการประทับนั่งบนหลังพาหนะ (โคนนทิ) พร้อมด้วยพระชายา (พระอุม่า) ก็เป็นภาพลักษณะพิเศษที่พบบนจิตรกรรมชุดนี้ด้วย ภาพเช่นนี้มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า “อุมามเหศวร” สำหรับภาพเช่นนี้ปรากฏในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม คือ ภาพรหัส อ.ส.ต.๔๘ และภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส คือ ภาพรหัส อ.บ.ป.๕ ภาพลักษณะนี้ได้พบอยู่ในตำรา

ภาพฯ ดังเช่น ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) , ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๒๕) และภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๘๕) เป็นต้น

**ศาสตราวุธและเครื่องประดับ** สำหรับเทพศาสตราวุธที่พบเป็นปกติจากรูปปรากฏของพระอิศวรในจิตรกรรมชุดนี้ ได้แก่ “ตรีศูล” แต่ก็มีได้ถือเป็นศาสตราวุธโดยเฉพาะของพระอิศวรเท่านั้น เนื่องจากได้พบว่า มีภาพเทพผู้พิทักษ์ผู้ทรงฤทธิ์อีกหลายองค์ที่ช่างได้เขียนแสดงถึงการใช้ “ตรีศูล” เป็นศาสตราวุธเช่นกัน

นอกจาก “ตรีศูล” แล้ว ช่างยังได้เขียนภาพของพระอิศวรทรงถือศาสตราวุธอีกหลายอย่าง เช่น คันศร / ลูกศร , แก้วมณี , จักร , คทา , พระขรรค์ , เชือกบ่วงบาศก์ , กลองบัณเฑาะว์ , โล่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีศาสตราวุธบางอย่างที่ค่อนข้างแปลกและพบอยู่ในภาพของพระอิศวรด้วย เช่น กล้องกรด (อ.ส.ป.๑) , กุณฑล (อ.ส.ป.๔) , กวางแผ่น (อ.ส.ต.๑๖) เป็นต้น

**พาหนะ** พาหนะอันเป็นปกติของพระอิศวร ได้แก่ “โคนนทิ” ซึ่งได้พบในจิตรกรรมทุกแห่ง ทั้งในลักษณะภาพเดี่ยวของพระอิศวร เช่น อุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ส.ต.๑๕) , วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๘) เป็นต้น และภาพที่ประทับนั่งทั้งพระอิศวรและพระอุมา (อุมามเหศวร) เช่น ที่อุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๔๘) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๕) เป็นต้น ภาพดังกล่าวมีความสอดคล้องกับภาพที่ปรากฏในตำราภาพฯ เช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) และตำราภาพฯ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๘๕) เป็นต้น

นอกจาก “โคนนทิ” อันเป็นเทพพาหนะปกติแล้ว ในจิตรกรรมชุดนี้พบว่า พระอิศวรในบางรูปปรากฏได้ทรงช้าง “มาดังกะระรีเทพ” (ดูเรื่องในการวิเคราะห์รูป อ.บ.ต.๑๕ ประกอบ) แต่ก็ไม่พบเพียงรูปปรากฏเดี่ยว และไม่ได้มีชื่อกำกับไว้ แต่ก็มีคุณสมบัติคล้ายกับภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๘) ที่ได้ให้ชื่อของภาพว่า “พระอินศวรทรงศีล”

เทพพาหนะอีกชนิดหนึ่ง ของพระอิศวรซึ่งพบในงานจิตรกรรมจากพุทธสถานเหล่านี้ ก็คือ จระเข้ (สูงสุมาระ) โดยพบว่าเมื่อเหตุการณ์แสดงถึงรูปปรากฏที่พระอิศวรและพระอุมาเสด็จประทับเหนือจระเข้ด้วย แต่เข้าใจว่า เรื่องราวดังกล่าวน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับทวนิยายของ พระอุมามากกว่า ซึ่งจะได้กล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับพระอุมา

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏของพระอิศวรจากภาพจิตรกรรมชุดดังกล่าว มีลักษณะแตกต่างกันหลายแบบ โดยมีจำนวนของเศียร , พระกร , พระบาท ต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกร ได้ดังนี้



- จักร (อ.ส.ป.๓) แต่ไม่ปรากฏพบในตำราภาพฯ

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่ค่อนข้างน้อยมาก คือ อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ๑ รูปปรากฏ (อ.ส.ป.๒) ที่มี ๔ เศียร ๖ พระบาท และอีก ๑ รูปปรากฏ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๑๓) ที่มี ๑ เศียร ๔ พระบาท ซึ่งรูปปรากฏพระอิศวรแบบ ๖ กร ก็พบจากตำราภาพฯ อยู่ค่อนข้างน้อยมาก เช่น ตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ หน้า ๗๕ เป็นต้น

เทพศาสตราวุธในรูปปรากฏที่มี ๖ กร มีดังนี้ คือ ตรีศูล , จักร , พระขรรค์ , คทา , คันศร และลูกศร (อ.บ.ต.๑๓ และ อ.ส.ป.๒) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๗๕ เป็นอย่างดี

๔. แบบ ๘ กร พบอยู่ค่อนข้างน้อย คือ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ๒ รูปปรากฏ (อ.ส.ต.๒๓ และ อ.ส.ต.๒๔) ที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท และอีก ๑ รูปปรากฏ ในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๑๖) ที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท สำหรับรูปปรากฏพระอิศวร ๘ กร พบจากตำราภาพฯ อยู่ค่อนข้างน้อยเช่นกัน โดยพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๖๖ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๒๒๓

เทพศาสตราวุธในรูปปรากฏของพระอิศวร ๘ กร มีดังนี้ ตรีศูล, เชือกบาศก์ , พระขรรค์ , กลองบัณเฑาะว์ , โล่ , หัวคน (อ.ส.ต.๒๓ และ อ.บ.ต. ๑๖) ส่วนใน อ.ส.ต. ๒๔ พบศาสตราวุธเพิ่มเติม ได้แก่ สังข์ และใบบัวซึ่งเทพศาสตราวุธส่วนใหญ่คล้ายกับที่พบในตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ และ ๗๐ (หน้า ๖๖ , ๒๒๓)

๕. แบบ ๒๐ กร พบอยู่เพียง ๒ ภาพ (อ.ส.ป.๑ และ อ.บ.ต.๑๕) โดยเป็นรูปปรากฏของพระอิศวรที่มี ๒๐ กร ๘ เศียร และมี ๔ พระบาท ซึ่งก็ได้พบภาพลักษณะนี้ ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๘๖

สำหรับเทพศาสตราวุธ ทั้งที่พบในภาพเทพผู้พิทักษ์ และตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ประกอบด้วย ค้อน , ธนู , ตรีศูล, หอก , จักร , คทา , พระขรรค์ เป็นต้น

### พระนารายณ์ (วิษณุ)

พระนารายณ์(วิษณุ) เป็นเทพที่สำคัญอีกพระองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู พระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นเทพผู้รักษาและคุ้มครองโลก โดยการอวตารลงมาเพื่อปราบทุกข์เข็ญต่างๆ ภาพของพระนารายณ์ ที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ พบอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในลักษณะของเทพผู้ทรงฤทธิ์ และรูปปรากฏต่าง ๆ อันเป็นกรณีกิจของพระองค์ที่เกี่ยวข้องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มออกตามหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

(สำหรับอวตารของพระวิษณุได้จัดแบ่งศึกษาอย่างละเอียดในหัวข้อถัดไป)

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ที่ใช้เป็นสามัญ ได้แก่ “พระนารายณ์” เช่นที่ อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ก็เรียกพระนามนี้อยู่หลายรูปปรากฏ เช่น อ.ส.ป.๖ , อ.ส.ต.๓ , อ.ส.ต.๔ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๖ , อ.ส.ต.๘ , อ.ส.ต.๑๑ , อ.ส.ต.๒๘ , อ.ส.ต.๓๐ , อ.ส.ต.๓๓ , อ.ส.ต.๔๐ , อ.ส.ต.๔๑ , อ.ส.ต.๔๒ , อ.ส.ต.๔๖ , อ.ส.ต.๔๗ , อ.ส.ต.๔๘ , อ.ส.ต.๕๐ เป็นต้น ส่วนที่อุโบสถวัดราชนัคคา พบอยู่ ๑ รูปปรากฏ คือ อ.ร.ต.๒๖ ซึ่งเขียนพระนามว่า “พระนารายณ์” การเรียกพระนามว่า “พระนารายณ์” นั้น ก็เป็นชื่อเรียกที่พบอยู่เป็นสามัญ ในตำราภาพฯ แต่ก็มีเขียนผิดเพี้ยนกันออกไปบ้างเล็กน้อย ดังตัวอย่างจากตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ หน้า ๔๓ ที่มีชื่อว่า “พระนารายไปคิดชะบันพตทรงครุฑพาหะณะ” และ “พระนารายทรงอรุเคนทรพาหะณะ” หรือ หน้า ๘๒ ที่มีชื่อว่า “พระรายปราบเอกทันต์” สำหรับตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ ส่วนใหญ่เขียนพระนามเป็น “พระนารายณ์” ซึ่งเข้าใจว่าคงมุ่งหมายถึงพระนามของ “พระนารายณ์” เช่นเดียวกันทั้งสิ้น

พระนามอีกนามหนึ่งที่พบจากภาพจิตรกรรมชุดนี้ คือ “พระวิศณุ” โดยได้พบจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๘) ซึ่งพระนามเดียวกันนี้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) ว่า “พระวิศณุ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) ว่า “พระวิศณุ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) ให้ชื่อว่า “พระวิศณุ”

## ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวหนัง โดยปกติแล้ว ผิวกายของพระนารายณ์ที่พบในภาพจิตรกรรมเป็นสีคล้ำ (สีน้ำตาล) ดังเช่นที่พบในวิหารวัดสุทัศน์ (ว.ส.ต.๑๓) อุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๖) อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ป.๖ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๖ , อ.ส.ต.๘ , อ.ส.ต.๑๑ , อ.ส.ต.๑๘ , อ.ส.ต.๒๐ , อ.ส.ต.๒๖ , อ.ส.ต.๔๗ , อ.ส.ต.๔๘ , อ.ส.ต.๕๐) อุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส (อ.บ.ป.๑ , อ.บ.ป.๒ , อ.บ.ต.๑๗) เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่ามีบางภาพเขียนผิวหนังแตกต่างออกไป เช่น “สีเทา” ดังตัวอย่างภาพจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓ , อ.ส.ต.๔ , อ.ส.ต.๑๑ , อ.ส.ต.๔๑ , อ.ส.ต.๔๒) เป็นต้น และก็มีผิวหนัง “สีขาว” เช่น ภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส (อ.บ.ป.๓ , อ.บ.ป.๔) เป็นต้น

ในการเปรียบเทียบสีผิวหนังนี้ ไม่สามารถนำมาศึกษาเทียบเคียงกับตำราภาพฯได้ เนื่องจากภาพจาก ตำราภาพฯ เป็นลายเส้นขาวบนพื้นสมุดไทยเท่านั้น โดยมีได้บอกถึงสีผิวหนังของภาพเทพแต่ละองค์เอาไว้แต่อย่างใด

ท่าทาง จิตรกรรมภาพพระนารายณ์ที่พบ ส่วนใหญ่อยู่ในอิริยาบถประทับยืน และประทับนั่ง สำหรับในท่าประทับยืน มีทั้งยืนบนหลังพาหะและบนแท่น โดยทำยืนมีทั้งทำยืนตรง

, ยืนไขว้พระบาท และบางภาพยืนยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง เป็นต้น ส่วนท่าประทับนั่ง ส่วนใหญ่เป็นท่านั่งแบบสมาธิราบ และบางภาพเป็นท่านั่งแบบลีลาสนะ

**ศาสตราวุธและเครื่องประดับ** เทพศาสตราวุธที่พบเป็นปกติในรูปปรากฏของพระนารายณ์จากจิตรกรรมชุดนี้ ได้แก่ สังข์ , ทหา , จักร , คอกบัว (อ.บ.ป.๒ , อ.ส.ต.๕) ซึ่งเป็นศาสตราวุธปกติของพระนารายณ์ตามหลักประติมานวิทยาของอินเดีย แต่สำหรับในกรณีนี้ มิได้เป็นศาสตราวุธเฉพาะองค์พระนารายณ์เท่านั้น เนื่องจากพบภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์อื่น ๆ ที่ทรงถือสิ่งเหล่านี้ อยู่เช่นกัน และนอกจากเทพศาสตราวุธประจำดังที่กล่าวมาแล้ว พบว่าช่างเขียนได้เขียนภาพพระนารายณ์ทรงถือศาสตราวุธอื่น ๆ อีกหลายอย่างเช่น ตรีศูล , ดาบ , ขลุ่ย , คันทรง/ลูกศร , แก้วมณี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีศาสตราวุธบางอย่างค่อนข้างแปลก ที่พบอยู่ในภาพจิตรกรรมของพระนารายณ์ด้วย เช่น งาช้าง (อ.ส.ต.๔๕) , กริช (อ.บ.ต.๖) เป็นต้น

**พาหนะ** พาหนะอันเป็นปกติของพระนารายณ์ ได้แก่ “ครุฑ” โดยได้พบอยู่ในจิตรกรรมทั้ง ๔ อาคาร ได้แก่ อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๖) , วิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๓) , อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓) , อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม (อ.บ.ป.๔) ซึ่งมีความสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๐) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๐) ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๒) และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕)

ส่วน “นาค” อันเป็นพาหนะปกติอีกอย่างหนึ่งของพระนารายณ์นั้น พบว่ามีการเขียนเอาไว้เช่นกัน ดังเช่นตัวอย่าง อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๔ และ อ.ส.ต.๔๒) ซึ่งก็ได้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๓) และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕)

นอกจากนี้ ยังพบว่ามีภาพของพระนารายณ์ประทับบนหลัง “สิงห์” ด้วย คือได้พบทั้งจากอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (อ.ส.ต.๔๗) และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม (อ.บ.ป.๓) ซึ่งก็สอดคล้องกันกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๔) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๑) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕)

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีสัตว์พาหนะบางชนิด อันได้แก่ “ปลากราย” เป็นพาหนะขององค์พระนารายณ์ด้วย คือภาพบนบานประตูของอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (อ.ส.ป.๖) ที่มีชื่อภาพระบุไว้ว่า “พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระลักษมีทรงปลากรายเป็นพาหนะไปกระเษียรสมุทร” ซึ่งเมื่อนำไปเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ตลอดจนเนื้อเรื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ก็ล้วนระบุไว้ว่า เป็นกิจกรรมของพระอิศวรทั้งสิ้น จึง



ตั้งข้อสังเกตได้ว่า อาจมีความคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับชื่อ และภาพเหตุการณ์ (รูปปรากฏ) ของเทพจาก อุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามอยู่บ้าง

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระนารายณ์ จากภาพจิตรกรรมที่นำมาศึกษาครั้งนี้ มีลักษณะที่แตกต่างกันหลายแบบ (ในที่นี้ได้จัดแบ่งกลุ่มการอวตารของพระนารายณ์แต่ละปางแยกต่างหากออกไป เพื่อที่จะสามารถจัดกลุ่มได้อย่างละเอียดขึ้น) รูปปรากฏเหล่านี้ มีจำนวนเศียร , พระกร , พระบาท ที่ต่างกัน ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกรได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่ไม่มากนัก โดยรูปปรากฏแบบ ๒ กร นี้ พบประกอบกับภาพที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท ดังเช่น อ.ส.ป.๖ , อ.ส.ป.๔๖ , อ.บ.ต.๑๗ เป็นต้น ซึ่งภาพพระนารายณ์ ๒ กร ก็ได้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๗) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๗) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐) ด้วยเช่นกัน

รูปปรากฏที่มี ๒ กร นั้น โดยเฉพาะ อ.ส.ต.๔๖ ทรงถือคทา (กระบอง) และ แก้วมณีอยู่ในพระหัตถ์ทั้งสอง ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วทุกประการ

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่จำนวนมาก ในลักษณะที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท และถือเป็นส่วนใหญ่ของภาพเทพพระนารายณ์ที่พบ โดยพบอยู่ใน ๔ อาคารหลัก อันได้แก่ อุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๖) , วิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๓) , อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓ , อ.ส.ต.๔ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๖ , อ.ส.ต.๗ , อ.ส.ต.๔๐ , อ.ส.ต.๔๑ , อ.ส.ต.๔๒ , อ.ส.ต.๔๗ , อ.ส.ต.๕๐) , อุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส (อ.บ.ป.๑ , อ.บ.ป.๒ , อ.บ.ป.๓ , อ.บ.ป.๔) ซึ่งภาพพระนารายณ์ ๔ กร ได้พบอยู่ค่อนข้างมากเช่นกันในตำราภาพฯ ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๐) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓ , หน้า ๔๔ , หน้า ๔๖ , หน้า ๔๗ , หน้า ๔๘ , หน้า ๗๗ , หน้า ๘๒) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓ , หน้า ๑๒๓ , หน้า ๑๒๔ , หน้า ๑๓๐ , หน้า ๑๓๑ , หน้า ๑๓๒ , หน้า ๑๓๓) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๒) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๗๕ , หน้า ๑๗๘ , หน้า ๑๘๕ , หน้า ๑๘๖ , หน้า ๑๘๗ , หน้า ๑๘๘ , หน้า ๑๘๙ , หน้า ๒๐๐ , หน้า ๒๐๑ , หน้า ๒๐๗)

รูปปรากฏของพระนารายณ์ที่มี ๔ กร นั้น ส่วนใหญ่มีเทพศาสตราวุธอันเป็นปกติ ได้แก่ สังข์ จักร และบางภาพก็มีศาสตราวุธประจำอีก ๒ ชนิด คือ คทา และคอกบัว (อ.บ.ป.๒ , อ.ส.ต.๕) แต่บางภาพก็เขียนเป็น “ตรีศูล” แทน “คอกบัว” ก็มี (ว.ส.ต.๑๓ , อ.ส.ต.๖) นอกจากนี้ก็ยังพบศาสตราวุธอีกหลายอย่าง เช่น คันศร , ขลุ่ย , พระขรรค์ , แก้วมณี เป็นต้น ซึ่งก็มีสอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯเช่นกัน

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่ค่อนข้างน้อย มีทั้งที่ประกอบด้วย ๑ เศียร ๒ พระบาท คือ ที่อุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๑) และ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๖) และรูปปรากฏ ที่มี ๔ เศียร ๒ พระบาท คือที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๘ , อ.ส.ต.๔๕) ซึ่งรูปปรากฏพระนารายณ์ ๖ กร นั้น พบอยู่ค่อนข้างน้อย ในตำราภาพฯ เช่นกัน ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๕ , หน้า ๖๑ , หน้า ๘๒) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๕ , หน้า ๒๐๕)

เทพศาสตราวุธในรูปปรากฏที่มี ๖ พระกร มีดังนี้ คือ คันศร , สังข์ , จักร , ตรีศูล , ลูกศร , แก้วมณี (อ.ส.ต.๓๘) นอกจากนี้ก็ยังมี เชือกบาศก์ , สังข์ , งาช้าง (อ.ส.ต.๔๕) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ และหมายเลข ๗๐ ในชื่อภาพเดียวกัน

### อวตารของพระวิษณุ

การจัดกลุ่มของอวตารของพระวิษณุ (นารายณ์) ในที่นี้ ขอกำหนดใช้ตามการกล่าวลำดับปาง ในคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง (เทวปาง) เป็นหลัก (ซึ่งมีความแตกต่างจากการลำดับปางของฉบับโรงพิมพ์วชิรินทร์ และฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ อยู่บ้าง) ทั้งนี้ โดยเหตุว่าคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงนั้น เป็นฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ และเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายกว่าฉบับอื่น ๆ สำหรับอวตารของพระนารายณ์ที่พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง มีดังนี้

๑. วราหาวตาร
๒. กัจฉปาวตาร
๓. มัจฉาวตาร
๔. มหิงสาวตาร
๕. สมณาวตาร
๖. สิงหาวตาร
๗. ชูชชาวตาร
๘. กฤษณาวตาร
๙. อัปสรอวตาร
๑๐. รามาวตาร

นอกจากนี้ ยังมีอวตารแทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง อีก ๒ อวตาร คือ “ทูลกีอวตาร” (แทรกอยู่ที่ท้ายของ วราหาวตาร) และ “บุรุษรามาวตาร” (อยู่ตอนต้นเรื่อง รามาวตาร) สำหรับรูปปรากฏในนาม “พระพลเทพ” นั้น แม้เรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางได้กล่าวถึง ว่า เป็นเพียงเทพที่ตามเสด็จองค์หนึ่งในกฤษณาวตาร แต่ในเทพปกรณัมของฮินดูบางเล่มได้กล่าวว่า พระองค์เป็นการแบ่งภาคของ

พระยาอนันตนาคราช(เทพบัลลังก์ของพระนารายณ์) ส่วนบางเล่มก็จัดว่า พระพลเทพเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์ด้วย ในที่นี้จึงขอจัดมาอยู่ในกลุ่มอวตารของพระนารายณ์เพื่อให้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งได้ผลการแบ่งกลุ่มอวตารของพระนารายณ์ ดังนี้

### วราหาวตาร

๑. พระนาม พระนามจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๓๓) ให้ชื่อว่า “ปางพระนารายณ์เป็น สุกะหวะตาล ปรายหิรันตอสูร” ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ที่ให้ชื่อว่า “ศุกระวะตาลพระนารายเป็นศุกรปรายหิรัญตะยัก” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ให้ชื่ออวตารนี้ว่า “สาตวรรษารห์ปรายหิรันตสูร”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย พบรูปปรากฏนี้เพียงภาพเดียวจากภาพจิตรกรรมจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๓๓) โดยแสดงรูปปรากฏผิวกายสีขาว ซึ่งไม่สามารถเทียบกับตำราภาพฯได้ เนื่องจากภาพในตำราภาพฯ เป็นเพียงลายเส้นมิได้มีการลงสีผิวกายไว้แต่อย่างใด

ท่าทาง จิตรกรรม (อ.ส.ต.๓๓) แสดงภาพเทพที่ประทับยืนเท้าเสมอกันในลักษณะสงบนิ่ง เช่นเดียวกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ซึ่งแตกต่างไปจากภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ซึ่งแสดงภาพเทพยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นในลักษณะการฟ้อนรำ

ศาสตราวุธ รูปปรากฏนี้ (อ.ส.ต.๓๓) คือศาสตราวุธที่มีลักษณะกลม (จักร ?) อยู่ในพระหัตถ์บนทั้งสองข้าง ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ เทวรูปดั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว

การจัดแบ่งกลุ่ม อวตารของพระนารายณ์ ปางวราหาวตาร นี้ ทั้งภาพจาก อ.ส.ต.๓๓ และตำราภาพฯ แสดงภาพลักษณะเช่นเดียวกัน คือ เป็นรูปปรากฏที่มี ๔ กร ๒ พระบาท และมีเศียรเดียว แต่เป็นเศียรหมู (วราหะ)

### กัจฉापาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๖) ให้ชื่อว่า “กัจฉापาวตารปรายหม้อสูรมัจฉา” ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) ให้ชื่อว่า “กัจฉะปาอะวะตาลพระนารายเป็นเต้าทองปรายหม้ออะสูรย์มัจฉา” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ให้ชื่อว่า “ฉิมขปาอะตาลปรายอสูรมัจฉา”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏ “กัจฉापาวตาร” ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๖) มีผิวกายสีเทา ในขณะที่รูปปรากฏเดียวกันนี้จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๒๘) มีผิวกายสีน้ำตาล

ท่าทาง จิตรกรรม อ.ส.ต.๑๖ เป็นภาพลักษณะอยู่ในท่าสงบนิ่งอยู่กลางน้ำ ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับภาพจากตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๘ เป็นภาพในท่าคุกคาม ซึ่งแตกต่างออกไป

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๑๖ ทรงถือตรีศูล และจักร ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งเทียบได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๘ ถือศาสตราวุธรูปกลม (จักร ?) และดาบในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งศาสตราวุธรูปกลมมีความคล้ายคลึงกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕)

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏกัจฉาปวตาร ที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๑๖ และ อ.บ.ต.๒๘) เป็นภาพเทพที่มี ๔ พระกร ๑ เศียร ส่วนลำตัวด้านล่างเป็นเต่า ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ข้างต้น

### มัจฉาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๕) ให้ชื่อว่า “มัจฉาวตารปราบหุมุสังขอสูร” ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) ให้ชื่อว่า “มัจฉาอะวะตาล พระนารายเณปปลาทองปราบหุมุสังขอะสุรย์” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อภาพว่า “มัจฉาอะวะตาลปราบหุมุสังขอะสุร”

### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๕) มีผิวกายสีเทา ในขณะที่รูปปรากฏเดียวกันนี้จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๒๗) มีผิวกายสีน้ำตาล

ท่าทาง จิตรกรรมภาพ อ.ส.ต.๑๕ เป็นภาพอยู่ในท่าสงบนิ่งอยู่กลางน้ำ (หลังการปราบฝ่ายอธรรมแล้ว) ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับภาพจากตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๗ เป็นภาพลักษณะคุกคามต่อผู้กับอสูร

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๑๕ ทรงถือตรีศูล และวัตถุกลมมีด้าม ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งเทียบได้กับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ส่วนภาพ อ.บ.ต.๒๗ พระหัตถ์คู่บนถือวัตถุกลมมีด้ามและดาบ ซึ่งอาวุธรูปกลมมีด้ามสามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘)

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏมัจฉาวตาร จากภาพที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๑๕ และ อ.บ.ต.๒๗) เป็นเทพที่มี ๔ กร ๑ พระบาท โดยมีส่วนลำตัวด้านล่างเป็นส่วนล่างของปลา ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังกล่าว

### มหิงสาวตาร

ไม่พบภาพนี้แน่ชัดจากจิตรกรรมที่ใช้ศึกษา แต่สันนิษฐานว่า ภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๓๐) อาจเป็นภาพอวตารดังกล่าว แต่ก็มีสภาพลบเลือนมากจนไม่สามารถให้รายละเอียดได้

### สมณาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๒) ให้ชื่อพระนามว่า “พุทธาวตาส เพื่อถือเอาซึ่งพระศิวะลึงค์แต่่อสุตริบุร่า” ซึ่งสอดคล้องกับชื่อจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๒) ให้ชื่อว่า “พุทธาวตาส พระนารายเณพระเพื่อจะถือเอาซึ่งพระศิวะลึงค์แต่่อสุตริบุร่า” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๘๐ (หน้า ๒๐๘) ให้ชื่อว่า “พุทธาวตาสเพื่อจะถือเอาซึ่งพระศิวะลึงค์แต่่อสุตริบุร่า”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๒) มีผิวกายสีน้ำตาลส่วนที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๓๒) มีผิวกายสีเทา

ท่าทาง เป็นท่าประทับนั่งขัดสมาธิ ทั้งจาก อ.ส.ต.๓๒ และ อ.บ.ต.๓๒ ในลักษณะสงบนิ่ง ซึ่งเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๒) และ ตำราภาพฯ หมายเลข ๘๐ (หน้า ๒๐๘) เป็นต้น

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๒๒ พระหัตถ์คู่บนทรงถือหม้อน้ำมนต์และแก้วมณี ในขณะที่ อ.บ.ต.๓๒ ทรงถือหม้อน้ำในพระหัตถ์คู่บน ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประกองศิวะลึงค์เอาไว้บนพระเพลา ส่วนภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๒) ทรงถือดอกบัวตูมและแก้วมณีไว้ในพระหัตถ์คู่บน และตำราภาพฯ หมายเลข ๘๐ (หน้า ๒๐๘) พระองค์ทรงถือหม้อน้ำมนต์ และดอกไม้ ในพระหัตถ์คู่บน

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏสมณาวตาร จากภาพที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๒๒ และ อ.บ.ต.๒๒) เป็นภาพเทพที่มี ๔ กร ๑ เศียร และ ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯ ดังที่กล่าวอ้างถึงมาแล้ว

### สิงหาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๑) ให้ชื่อว่า “สิงหาวตาสผลาญอสุริหริณู” ซึ่งเทียบเคียงได้กับ ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ให้ชื่อว่า “สิงหา

วาดาลเป็นสิ่งปราบหิรันตะปะกาสูน” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) ให้ชื่อว่า “สิทธิ์  
วาดาลปราบหิรันตยักษ”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** รูปปรากฏที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๑) มีผิวกายสีน้ำตาล ในขณะที่รูป  
ปรากฏเดียวกันนี้ (ซึ่งมีสภาพลบเลื่อนมาก) จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๒๕) มีผิว  
กายสีเทา

**ท่าทาง** จิตรกรรม อ.ส.ต.๓๑ เป็นภาพในท่าประทับนั่งบนแท่น ซึ่งสามารถเทียบเคียง  
กับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) อันเป็นภาพประทับนั่งเช่นกัน ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๕  
มีสภาพลบเลื่อน ไม่สามารถให้รายละเอียดท่าทางของภาพได้

**ศาสตราวุธ** รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๓๑ ทรงถือวัตรูปกลมมีด้าม และวัตรูทรวง่วนกลม  
๓ ชั้น (สังข์ ?) อยู่ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งเทียบได้กับศาสตราวุธจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า  
๖๕) ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) แม้พระหัตถ์ข้างหนึ่งทรงถือสังข์ แต่อีกพระ  
หัตถ์หนึ่งทรงถือดอกไม้อันแทน

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏ “สิงหาวตาร” ที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๓๑ และอ.บ.ต.๒๕) เป็น  
ภาพเทพที่มี ๔ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท แต่สิ่งที่แตกต่างกันระหว่างภาพจิตรกรรม (อ.ส.ต.๓๑)  
กับตำราภาพฯ ก็คือ ภาพจาก อ.ส.ต.๓๑ มีพระพักตร์เป็นเทพ ในขณะที่ภาพจากตำราภาพฯ ทั้ง ๒  
ภาพ มีพระพักตร์เป็นสิงห์

## บุขชาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๘) ให้ชื่อว่า  
“บุขชาวตาด ปางพระนารายณ์เป็นบุรุษเดี่ยวซึ่งเอาซึ่งแดนแห่งอสูรดาวิน” ในการนี้สามารถเทียบ  
เคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ให้ชื่อว่า “บุขชาวตาดนารายณ์เป็นคนเดียวปราบท้าว  
ดาวรรณ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อว่า “บุขชาวตาด”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** รูปปรากฏบุขชาวตาร จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๘) มีผิวกายสีขาว ใน  
ขณะที่รูปปรากฏจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๓๑) มีผิวกายสีเขียว

**ท่าทาง** จิตรกรรม อ.ส.ต.๒๘ เป็นท่ายกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นในลักษณะการยกก้าว ซึ่ง  
เทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๓๑ เป็นภาพพราหมณ์  
เดี่ยวกำลังประทับยืนตรง กำลังสนทนากับอสูรดาวินยักษ ซึ่งแม้จะเทียบเคียงทำนองได้กับตำรา  
ภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) แต่ก็มืองค์ประกอบภาพต่างกัน

**ศาสตราจารย์** รูปปรากฏ อ.ส.ต.๒๘ ทรงถือคนโทน้ำในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง ส่วนพระหัตถ์อีกข้างถือพระขรรค์และค้ำร่มกางอยู่เหนือเศียร ซึ่งมีความแตกต่างเล็กน้อยไปจากตำราภาพฯ ทั้งสองฉบับที่พบว่า ภาพในตำราภาพฯ ทรงถือร่มและคนโทน้ำไว้ในพระหัตถ์ ส่วนใน อ.บ.ต.๓๑ แสดงภาพรูปปรากฏถือหม้อน้ำโดยมีร่ม (ซึ่งหุบอยู่) หนีบเอาไว้ ซึ่งเป็นอิริยาบถที่ต่างไปจากภาพแห่งอื่น

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพขุขชาวตาร ที่พบใน อ.ส.ต.๒๘ และ อ.บ.ต.๓๑ เป็นภาพบุรุษรูปร่างอ้วน มี ๒ พระกร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับที่พบในตำราภาพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว

### กฤษณาตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๐) ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์เป็นกฤษณอวะตาล คือ บรมจักรกฤษณปราบพนาสูร ในเรื่องอุณรุทด้วยเทพธัมมรงค์” ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ให้ชื่อว่า “กฤษณอวะตาล พระนารายณ์บรมจักรกฤษณปราบพนาสูรด้วยเทพธัมมรงค์” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อว่า “กฤษณอวะตาล คือ บรมจักรกฤษณปราบพนาสูรในอนิรุท”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** รูปปรากฏ “กฤษณาตาร” ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๐) และภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๑) มีผิวกายสีขาวเช่นเดียวกัน

**ท่าทาง** จิตรกรรม อ.ส.ต.๓๐ เป็นภาพเทพแสดงท่าอย่างก้าวเดิน ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๑ มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือเป็นภาพประทับบนหลังครุฑ และต่อสู้กับพนาสูร ซึ่งภาพดังกล่าวแตกต่างไปจากภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ที่แสดงการยกพระบาทข้างหนึ่งคล้ายการฟ้อนรำ สำหรับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) แสดงภาพเทพดังกล่าวประทับยืนสงบนิ่ง

**ศาสตราจารย์** ภาพเทพ อ.ส.ต.๓๐ ทรงถือพระขรรค์ และพระธัมมรงค์ (แหวน) อยู่ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ซึ่งอาจเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ที่ทรงถือธัมมรงค์ไว้ในพระหัตถ์ ๑ ข้าง ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ทรงถือวัตถุกลมมีค้ำยาวไว้ในพระหัตถ์ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างออกไป สำหรับภาพจาก อ.บ.ต.๑ พระองค์ทรงถือสังข์ และกำนคอกไม้บาน (?) ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ที่ต่างไปจากภาพในตำราภาพฯ ทั้งสองฉบับ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏจากจิตรกรรมที่นำมาศึกษา (อ.ส.ต.๓๐ และ อ.บ.ต.๑) เป็นภาพของเทพที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

## อัปสรอวตาร

๑. พระนาม ไม่พบพระนามนี้จากจิตรกรรมที่ใช้ในการศึกษา อย่างไรก็ตาม ในตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๔) เป็นภาพเทพสตรี ให้ชื่อว่า “อัศวระตาล นารายเณนางระบำปราบนนทกพรหม” ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) เป็นภาพเทพบุรุษ ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์เสด็จจะไปปราบนนทกพรหม” และ(หน้า ๒๐๐)เป็นภาพเทพสตรีให้ชื่อว่า “พระนารายณ์นนทกข”

### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** รูปปรากฏอัปสรอวตาร พบเฉพาะในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๒) มีผิวกายสีขาว

**ท่าทาง** จิตรกรรม อ.บ.ต.๒ เป็นลักษณะภาพที่แสดงการคุกคามเพื่อปราบนนทกพรหม ซึ่งสามารถเทียบเคียงภาพของรูปปรากฏดังกล่าวได้กับภาพจากตำราภาพ ทั้งสองดังที่กล่าวมาแล้ว

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธจาก อ.บ.ต.๒ แลเห็นไม่ชัดเจนทั้งหมด แต่พอสังเกตได้ว่า พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือคทาเอาไว้ ซึ่งอาจนำมาเทียบเคียงกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๔) และตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) ที่ทรงถือคทาไว้ในพระหัตถ์ขวาล่างเช่นกัน ส่วนพระหัตถ์อื่น ในตำราภาพ (หมายเลข ๗๐) ทรงถือ จักร , สังข์ และตรีศูล

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพ อ.บ.ต.๒ เป็นภาพเทพที่มี ๔ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับภาพในตำราภาพ

## รามาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๕) ให้ชื่อว่า “พระรามปราบรานาสูร ในเรื่องรามเกียรติ์ด้วยศรพรหมมาศ” ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ให้ชื่อว่า “รามาวะตาลพระนารายเณนางระบำปราบนนทกพรหม” ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕) ให้ชื่อว่า “รามาวะตาล คือ พระรามเทพปราบพนาสูรในรามเกียรติ์”

### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** รูปปรากฏรามาวตาร ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๕) มีผิวกายสีเขียว ซึ่งก็เป็นสีผิวกายของเทพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๔) ด้วย

**ท่าทาง** จิตรกรรม อ.ส.ต.๒๐ เป็นภาพแสดงการประทับยืน หรือการย่างก้าว ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๔ มีลักษณะพิเศษอันแสดงถึงการคุกคาม เพื่อปราบอธรรมะ (ภนาสูร หรือ ทศกัณฐ์)



สำหรับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) เป็นภาพเทพกำลังก้าวเดิน ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) แสดงภาพองค์พระรามประทับยืนสงบนิ่งใกล้เคียงกับภาพ อ.ส.ต.๒๐

**ศาสตราวุธ** ภาพของรามาวตารทั้งจาก อ.ส.ต.๒๐ และ อ.บ.ต.๔ มีศาสตราวุธเหมือนกันคือ คันศรและลูกศร ซึ่งก็สอดคล้องกันกับภาพจากตำราภาพฯ เทวรูปทั้งหมายเลข ๓๒ และ หมายเลข ๗๐

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏจากจิตรกรรมที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๒๐ และ อ.บ.ต.๔) เป็นภาพของเทพบุรุษ มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเป็นภาพลักษณะเดียวกับที่พบในตำราภาพฯ

### ทูลกีอวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๗) ให้ชื่อว่า “ทูลกีอวตารจับม้าปีก” ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๓) ให้ชื่อว่า “ทูละกีอะวะตาลัย” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๗) ให้ชื่อว่า “ทูลคีอะวะตาลัย”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** รูปปรากฏของทูลกีอวตาร จากจิตรกรรมอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๗) มีผิวกายสีขาว ส่วนภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส (อ.บ.ต.๒๖) มีผิวกายสีเทา

**ท่าทาง** จิตรกรรมทั้งจาก อ.ส.ต.๒๗ และ อ.บ.ต.๒๖ มีลักษณะท่าทางที่ใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ เขียนเป็นภาพเทพบุรุษประทับยืน และยกพระบาทข้างหนึ่งยกขึ้นเสมอพระชานุ ซึ่งภาพเช่นนี้ก็มีความสอดคล้องและเปรียบเทียบได้กับภาพกับตำราภาพฯ เทวรูปดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

**ศาสตราวุธ** ภาพของทูลกีอวตาร จาก อ.ส.ต.๒๗ และ อ.บ.ต.๒๖ ล้วนทรงมีรั่มทิพย์ เป็นศาสตราวุธประจำพระองค์ ซึ่งก็ตรงกับที่ปรากฏในภาพจากตำราภาพฯ และเรื่องราวในคัมภีร์ นารายณ์สิบปาง

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏที่พบทั้งในจิตรกรรมและตำราภาพฯ ล้วนมีความสอดคล้องกันคือ เขียนเป็นรูปเทพ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท โดยมีภาพประกอบที่สำคัญคือ มีรูปม้าอยู่ทางด้านหลังของเทพปางนี้ แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ภาพจาก อ.ส.ต.๒๗ ภาพม้าม้ามีผิวสีดำ ขณะที่ภาพจาก อ.บ.ต.๒๖ ม้าม้ามีผิวสีขาว

## บุรุษรามาวตาด

๑. พระนาม ภาพจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.๓๔) ให้ชื่อว่า “บุรุษรามาวตาด” ซึ่งเขียนเป็นภาพเทพบุรุษประทับยืนถือขวาน อันสอดคล้องกับในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ที่แสดงอาการปฏิกิริยาเช่นเดียวกัน โดยให้ชื่อพระนามว่า “บุรุษรามาวตาด”

อย่างไรก็ตาม ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ที่ให้ชื่อว่า “บุรุษรามาวตาดพระนารายณ์ปลุกดัน เพื่อจะถือเอาพระอูมาไปจากภานาสูม” เขียนเป็นภาพเทพบุรุษประทับยืนยกพระบาทขึ้นข้างหนึ่ง และพระหัตถ์ข้างหนึ่งทรงถือเสียม (อุปกรณ์เครื่องขุดดิน) อันเป็นสิ่งที่ไม่เหมือนกับ อ.ส.๓๔ แต่กลับเทียบเคียงได้กับ อ.บ.๓ ซึ่งเขียนเป็นภาพยักษ์แก่ถือเสียมเพื่อลวงภานาสูร ซึ่งก็ตรงกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง สำหรับรูปปรากฏของพระนารายณ์ที่ถือขวานนั้น น่าจะได้ต้นเค้ามาจาก “ปรสุราม” อันเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์เพื่อปราบกษัตริย์อรรชุน ซึ่งอวตารปางนี้แม้เป็นที่รู้จักกันในคัมภีร์ของอินเดีย แต่ก็ไม่พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทยแต่อย่างใด

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** เทพบุรุษใน อ.ส.๓๔ มีผิวกายสีเทา ส่วนภาพอวตารเป็นยักษ์แก่ตาม อ.บ.๓ มีผิวกายสีน้ำตาล

**ท่าทาง** ภาพจาก อ.ส.๓๔ เป็นภาพเทพประทับยืนตรง หันพระพักตร์มาด้านหน้า ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ เป็นภาพเทพประทับยืนหันด้านข้าง สำหรับภาพจาก อ.บ.๓ เขียนเป็นภาพยักษ์แก่ ถือเสียมกำลังเจรจากับภานาสูร (ทศกัณฐ์) ที่แบกนางสีดามาซึ่งแม้จะมีองค์ประกอบภาพไม่เหมือนกับภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ที่เขียนเป็นภาพเทพ (ไม่ใช่ยักษ์) ถือเสียม (จอบ) แต่ก็สามารถเปรียบเทียบเรื่องราวกันได้

**ศาสตราวุธ** รูปปรากฏจาก อ.ส.๓๔ มีศาสตราวุธ คือ ขวาน ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ส่วนภาพจาก อ.บ.๓ มีศาสตราวุธคือ เสียม ซึ่งก็เทียบได้กับศาสตราวุธที่ปรากฏจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ได้ตามสมควร

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏ อ.ส.๓๔ เป็นภาพเทพ ๒ กร ๑ เสียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับ ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ส่วนภาพจาก อ.บ.๓ นั้น แม้จะเป็นภาพบุรุษ ๒ กร ๑ เสียร ๒ พระบาท แต่ก็มีพระพักตร์เป็นยักษ์ อันแตกต่างจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ ที่มีพระพักตร์เป็นเทพ

### พระพลเทพ

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๔๕) ให้ชื่อว่า “พระพลเทพทรงไถ” ส่วนภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๔) ให้ชื่อว่า “พระพลเทพ” ; ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๘) ให้ชื่อว่า “พระพลเทพถือไถ” และตำราภาพฯ หมายเลข ๘๐ (หน้า ๑๘๔) ให้ชื่อว่า “พระพลเทพไถนา”

### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย พระพลเทพ จาก อ.ส.ต.๔๕ มีผิวกายสีขาว ซึ่งก็ตรงกับสีผิวกายที่พบจาก อ.ป.ต.๒๓

ท่าทาง ภาพพระพลเทพทั้งจากจิตรกรรม (อ.ส.ต.๔๕ และ อ.ป.ต.๒๓) รวมถึงจากตำราภาพฯ มีลักษณะที่สอดคล้องกัน คือ เขียนเป็นภาพเทพประทับยืน ยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น โดยมีพระหัตถ์จับคันไถเอาไว้

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของพระพลเทพคือ “คันไถ” ซึ่งก็มีความสอดคล้องกันอย่างดีระหว่างจิตรกรรมจากบานับัญชร และภาพจากตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏทั้งจากจิตรกรรมที่ศึกษาและภาพจากตำราภาพฯ มีความสอดคล้องกัน คือเขียนเป็นภาพเทพ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

### พระพรหม

พระพรหมเป็นเทพสำคัญที่สุด ๑ ใน ๓ องค์ของศาสนาฮินดู โดยถือกันว่าพระองค์เป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ ต่อมาพระองค์มีบทบาทลดน้อยลงมากในอินเดีย อีกทั้งไม่มีนิคายที่บูชาพระองค์โดยเฉพาะ แต่ในวรรณคดีของไทยเรานั้น ได้มีการให้ความสำคัญต่อพระพรหมเป็นอย่างมาก สำหรับ “พระมหาพรหม” ในคัมภีร์นารายณ์สิบปางนั้น กล่าวว่ามีกำเนิดมาจากพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ขึ้น และนอกจากพระมหาพรหมผู้เป็นองค์เทพสำคัญแล้ว ยังได้พบรูปปรากฏของพระพรหมอื่นๆอีกมากมายหลายองค์ ภาพของพระพรหมที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์จากอาคารพุทธสถานพบอยู่จำนวนมาก ทั้งในรูปของเทพผู้ทรงฤทธิ์ ตลอดจนจนวนรูปปรากฏที่เกี่ยวข้องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มตามหัวข้อต่างๆ ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ ที่ใช้กันเป็นสามัญ ได้แก่ “พระพรหม” ในลักษณะของเทพผู้ทรงฤทธิ์ ดังที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๑๐) , อุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (อ.ส.ป.๘ , อ.ส.ต.๗) ซึ่งปรากฏอยู่ในตำราภาพฯด้วย ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๖) ชื่อ “พระพรหมทรงขุนห่านแปนภามั” ; ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๔) ชื่อ “พระพรหม” ; ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๘) ชื่อ “พระพรหม” เป็นต้น

นอกจากนี้ก็ยังมียุโรปปรากฏอื่น ๆ ที่มีพระนามขึ้นต้นว่า “พระพรหม” โดยมีคำขยายอื่น ต่อท้าย อาทิ พระพรหมธาดา , พระพรหมนารท , พระพรหมลัทธาธิพ , พระพรหมมหेश्वร เป็นต้น ดังเช่นที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑ , อ.ส.ต.๒ , อ.ส.ต.๑๗ , อ.ส.ต.๒๑ , อ.ส.ต.๓๗ , อ.ส.ต.๕๑ , อ.ส.ต.๕๒) เป็นต้น และก็มีพระนามอีก ๑ พระนาม ที่มีคำว่า พรหม ต่อท้ายคือ “ท้าวสหบดีพรหม” ดังที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๒) ซึ่งก็ได้พบพระนามนี้ จากตำราภาพเทวรูป หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) ชื่อว่า “สหะบดีพรหม” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๕) ชื่อ “ท้าวสหะบดีพรหม” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๔) ชื่อ “พระสหะบดีพรหม” เป็นต้น

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายโดยปกติของพระพรหมในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่พบในจิตรกรรม มีผิว กายสีขาว (อ.ร.ต.๑๐ , อ.ส.ป.๘ , อ.ส.ต.๗ , อ.บ.ป.๑๐) ส่วนรูปปรากฏอื่น ๆ มีบางครั้งที่ต่าง กันออกไป เช่น ผิวกายสีเทา (อ.บ.ป.๑๕ , อ.บ.ป.๒๐) ผิวกายสีน้ำตาล (อ.ส.ต.๑ , อ.ส.ต.๒)

**ท่าทาง** ภาพของพระพรหมในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ โดยส่วนใหญ่เป็นภาพประทับนั่ง บนหลังพาหนะ (หงส์) นอกจากนี้ก็มีภาพประทับนั่งบนแท่น ส่วนรูปปรากฏอื่น ๆ นั้น เป็นภาพ ประทับยืน หรือนั่งบนแท่นทั้งสิ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพที่พบว่าอยู่ในลักษณะเช่น เดียวกัน

**ศาสตราวุธและเครื่องประดับ** เทพศาสตราวุธโดยปกติของพระพรหมที่พบกันได้แก่ ลูกประคำ , คัมภีร์ , พระเด้าทักษิโณทก , จักร (อ.ส.ต.๗) นอกจากนี้ก็มี ช้อนสรุท , ลูกประคำ , คัมภีร์ , ดอกบัวบาน (อ.บ.ป.๑๐) ส่วนภาพจาก อ.ส.ป.๘ ทรงถือเพียงดอกบัวอย่างเดียว และ ภาพจากวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๑๐) ทรงถือฉัตร ๕ ชั้นแทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างกันมาก และ หากนำมาพิจารณาร่วมกับตำราภาพฯ พบว่า ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๑๓) แสดงภาพ ศาสตราวุธที่ค่อนข้างสมบูรณ์ตามเทพกรรมของอินเดียมากที่สุด คือ ทรงถือ ช้อนสรุท , คัมภีร์ , ลูกประคำ และ คณโฑน้ำ (พระเด้าทักษิโณทก) ส่วนตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) มี ศาสตราวุธเพียง ๑ อย่าง (ไม่พบลูกประคำ)

ส่วนเทพศาสตราวุธในรูปปรากฏอื่น ๆ มีสิ่งที่แตกต่างกันออกไปมากเช่น ดอกบัว , ตรีศูล , จักร , สังข์ , คันศรและลูกศร , ค้อน , งาช้าง , คัมภีร์ใบลาน , ช้อนสรุท , สังข์ , ดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีศาสตราวุธบางอย่างที่ค่อนข้างแปลก และปรากฏอยู่ในภาพของ พระพรหมลัทธาธิพ (อ.ส.ต.๕) คือ หนุขาว และแว่นกลม ซึ่งก็ปรากฏในตำราภาพฯเช่นกัน ดัง เช่น จากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๖) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๗) เป็นต้น

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระพรหม ได้แก่ “หงส์” ซึ่งได้พบอยู่ในจิตรกรรม ๓ อาคาร อันได้แก่ อุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๑๐) อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๘) อุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส (อ.บ.ป.๑๐) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ ที่เขียนแสดงถึงพาหนะของพระพรหมว่า ได้แก่ “หงส์” ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๑) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๔) เป็นต้น

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระพรหมจากจิตรกรรมชุดดังกล่าว มีลักษณะแตกต่างกันหลายรูปแบบ โดยมีจำนวนเศียร , พระกร , พระบาท ต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกรได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่ไม่มากนัก เพียง ๒ ภาพ (อ.ร.ต.๑๐ และ อ.บ.ป.๒๐) โดยพบประกอบด้วยรูปปรากฏที่มี ๔ เศียร (พักตร์) ๒ พระบาท ซึ่งรูปปรากฏที่มี ๒ กร นี้ สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕)

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่ไม่มากนัก เป็นรูปปรากฏที่มี ๔ เศียร (พักตร์) ๒ พระบาท เช่น จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๗ , อ.ส.ต.๓๗) อุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส (อ.บ.ป.๑๐) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔ , ๗๗) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕)

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่เพียง ๑ รูปปรากฏ จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๘) โดยมี ๔ เศียร (พักตร์) ๒ พระบาท

๔. แบบ ๘ กร พบอยู่มากที่สุด โดยพบประกอบด้วยรูปปรากฏที่มี ๔ พักตร์ ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๒๑ , อ.บ.ป.๑๕) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) และ ๔ พักตร์ ๔ พระบาท (อ.ส.ต.๒๒) นอกจากนี้ก็ยังมีบางภาพ (อ.บ.ป.๑๗) ที่มี ๔ พักตร์ แต่มีพระบาทซ้อนกันมากกว่า ๑๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕)

๕. แบบ ๑๔ กร พบอยู่ ๒ รูป (อ.บ.ป.๑๘ , อ.ส.ต.๑๗) โดยพบประกอบด้วยรูปปรากฏที่มี ๔ พักตร์ (เศียร) ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๑)

๖. แบบ ๒๐ กร พบอยู่ ๑ รูป (อ.ส.ต.๒) โดยพบประกอบด้วยรูปปรากฏที่มี ๘ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๒)

๗. แบบ ๒๔ กร พบอยู่ ๑ รูป (อ.ส.ต.๒) โดยพบประกอบด้วยรูปปรากฏที่มี ๘ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕)

## พระคณิศ

พระคณิศนั้น คัมภีร์ของศาสนาฮินดูส่วนใหญ่ถือกันว่าเป็น โอรสของพระอิศวรกับพระอุมา พระองค์มีลักษณะที่เด่นชัด คือ เป็นเทพที่มีเศียรเป็นช้าง พระองค์ได้รับการเคารพบูชาอย่างกว้างขวาง ในฐานะที่เป็นเทพเจ้าผู้ขจัดอุปสรรคและให้ความสำเร็จแก่ผู้เคารพบูชา สำหรับคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทย มีเรื่องราวของเทพที่มีเศียรเป็นช้างอยู่หลายตอน ภาพของพระคณิศที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์จากอาคารพุทธสถาน พบอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะใน ๒ อาคารหลัก (อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม) ซึ่งส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยเทพที่มีเศียรเป็นช้างนี้ มีรูปปรากฏแตกต่างกันออกไปมากมาย รวมถึงมีพระนามที่ต่างกันออกไปด้วย ซึ่งสามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมชุดที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์นี้ที่ใช้กันเป็นสามัญ ได้แก่ พระพินเนศวร (อ.ส.ต.๑๔) พระวิฆนิเนศวร (อ.ส.ต.๑๕) พระวิฆเนศวร (อ.ส.ต.๒๐) พระมหาวิฆนิเนก (อ.ส.ต.๔๓) พระเทวกรรม (อ.ส.ต.๔๔) พระโกญจนานศวร (อ.ส.ต.๑๓) ซึ่งแต่ละพระนามก็มีรูปปรากฏที่ต่างกันออกไป ซึ่งชื่อพระนามต่าง ๆ เหล่านี้ก็ได้ปรากฏในตำราภาพด้วย ดังนี้

ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ ให้ชื่อรูปปรากฏว่า พระมหาวิฆนิเนตร... (หน้า ๕๐-๕๑) พระวิฆนิเนตร (หน้า ๕๑) พระวิฆนิเนศวร (หน้า ๕๒) พระเทวะกรรม (หน้า ๕๓) พระโกนจะนาเนศวร (หน้า ๖๔)

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ ให้ชื่อพระนามว่า พระมหาวิฆนิเนก (หน้า ๑๐๐) พระโกญจนานศวร (หน้า ๑๐๑) พระเทวกรรม (หน้า ๑๐๑) พระมหาวิฆนิเนก (หน้า ๑๐๒) พระวิฆนิเนศวร (หน้า ๑๐๓) พระวิฆนิเนศวร (หน้า ๑๐๔) พระมหาวิฆนิเนศ (หน้า ๑๐๕) พระมหาวิฆนิเนศ (หน้า ๑๐๖)

ตำราภาพ หมายเลข ๓๐ ให้ชื่อพระนามว่า พระวิฆนิเนศวร (หน้า ๑๘๘) พระมหาวิฆนิเนตร (หน้า ๑๕๐-๑๕๑) พระเทวกรรม (หน้า ๑๕๑-๑๕๒) พระโกญจนานศวร (หน้า ๑๕๒)

## ๒. ลักษณะของภาพ

ศิวกาย ศิวกายโดยปกติของภาพพระคณิศ ที่พบจากในจิตรกรรมรูปเทพผู้พิทักษ์ ส่วนใหญ่เป็นสีขาว ดังที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๓ , อ.ส.ต.๑๔ , อ.ส.ต.๑๕ , อ.ส.ต.๒๐ , อ.ส.ต.๔๓) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม (อ.บ.ต.๕ , อ.บ.ต.๑๐)

นอกจากนี้ ยังมีภาพพระคณิศบางภาพที่มีสีศิวกายต่างออกไป เช่น ศิวกายสีน้ำตาล (อ.ส.ต.๒๕ , อ.ส.ต.๒๖) ศิวกายสีเขียว (อ.บ.ต.๗ , อ.บ.ต.๘)

**ท่าทาง** ท่าทางของกลุ่มพระคณศที่พบ ส่วนใหญ่เป็นท่าประทับนั่ง / ยืน บนพาหนะ หรือแท่น ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพที่พบในตำราภาพฯ อย่างไรก็ตามมีรูปปรากฏบางภาพจากอุโบสถ วัดบวรสถานสุทธาราวาส (อ.บ.ต.๑๐) ที่มีท่าทางในลักษณะคุกคาม (ปราบอสุร) อันเป็นสิ่งที่ต่างไป จากตำราภาพฯ

**ศาสตราวุธและเครื่องประดับ** สำหรับเทพศาสตราวุธที่พบเป็นปกติจากรูปปรากฏ ของพระคณศในจิตรกรรมชุดนี้ ได้แก่ “งาช้าง และเข็อกบาศก์” นอกจากนี้ก็ยังได้พบศาสตราวุธอย่างอื่นอีกมากมาย ตัวอย่างเช่น สังข์ , ขอช้าง , ขวาน , ต้อนเหล็ก , แก้วมณี,ตรีศูล , ดอกบัวตูม , คัมภีร์ , ไม้เท้า เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับศาสตราวุธที่พบในตำราภาพฯ

อย่างไรก็ตาม มีสิ่งบางอย่างค่อนข้างแปลกที่พบอยู่ในพระหัตถ์ของพระคณศด้วย เช่น ช้างพัง-ช้างพลาย (อ.ส.ต.๑๓) เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านี้ก็มีความสอดคล้องกับตำราภาพฯ โดยได้พบ อยู่ในชื่อรูปปรากฏเดียวกันด้วย ดังเช่นที่พบจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๔) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๒)

**พาหนะ** พาหนะอันเป็นปกติของพระคณศ ได้แก่ “หनु” ซึ่งก็ได้พบในจิตรกรรม ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๒๕) และได้พบอยู่เป็นปกติจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๐-๕๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๐ , ๑๐๕) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๐)

นอกจากนี้ยังได้พบว่า ในบางรูปปรากฏพระคณศ มีพาหนะเป็นเต้าด้วย ดังเช่น ในอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๖) และ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส (อ.บ.ต.๙) เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๖) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๐)

พาหนะอีกชนิดหนึ่งที่พบก็คือ ช้าง ๕ เศียร ที่ได้พบว่า พระโกญจนาเนศวรประทับยืนอยู่ ด้านบน ดังตัวอย่างจาก ภาพในอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๓) แต่ภาพเทพพาหนะเช่นนี้ไม่พบในตำราภาพฯแต่อย่างใด

**การจัดแบ่งกลุ่ม** รูปปรากฏของพระคณศจากจิตรกรรมดังกล่าว มีลักษณะที่แตกต่างกันหลายแบบ โดยมีจำนวนเศียร , พระกร ต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกรได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่มากที่สุด ทั้ง ๒ อาคารหลักที่ใช้ศึกษา โดยพบประกออบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.บ.ต.๗ , อ.บ.ต.๘ , อ.ส.ต.๒๐ , อ.ส.ต.๔๓ , อ.ส.ต.๔๔) ซึ่งภาพลักษณะนี้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๓ , ๖๔) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑ , ๑๐๒) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๑, ๑๕๒)

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่น้อย โดยส่วนใหญ่พบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.ป.ต.๙ , อ.ป.ต.๑๐ , อ.ส.ต.๒๕ , อ.ส.ต.๒๖) ซึ่งภาพลักษณะนี้พบจาก ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๐ , ๕๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๐ , ๑๐๕ , ๑๐๖) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๐ , ๑๕๑)

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่ ๑ ภาพ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๓) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งพบจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑)

๔. แบบ ๘ กร พบอยู่ ๒ ภาพ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๑๕) ซึ่งพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘) และรูปปรากฏที่มี ๔ เศียร ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๑๔) ซึ่งภาพลักษณะนี้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๒ , ๖๔) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘)

### พระขันตุมาร

พระขันตุมารเป็นโอรสอีกพระองค์หนึ่งของพระอิศวรและพระอูมา พระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งการสงคราม (ตำราบางฉบับว่า พระองค์เป็นเจ้าแห่งวิชาการธนู) สำหรับในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง พบว่ามีการปะปนกันระหว่างพระคเณศ และพระขันตุมารอยู่บ้าง ภาพของพระขันตุมารพบอยู่ไม่มากนัก ในอาคารพุ ทธสถาน ๒ หลัง ที่ใช้ในการศึกษาโดยพบในลักษณะของผู้ทรงฤทธิ์ ซึ่งปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางด้วย สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบบนบานประตูดุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (อ.ส.ป.๗) ให้ชื่อว่า “พระขันตุมาร บุตรพระอิศวร ทรงมยุระพาหะนะ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ให้ชื่อว่า “พระขันตุมารทรง...” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๒) ให้ชื่อว่า “พระขันตุมารทรงมยุระพาหะนะ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๖) ให้ชื่อว่า “พระขันตุมารทรงมยุระพาหะนะ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๔) ให้ชื่อว่า “พระขันตุมารทรงมยุระพาหะ” และ หน้า ๒๑๖ ให้ชื่อว่า “พระขันตุมารทรงมยุระพาหะ”

### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระขันตุมารจากจิตรกรรมใน ๒ อาคารหลัก คือ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ป.๗) และอุโบสถวัดบรรพตสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๕ และ อ.บ.ต.๒๕) เขียนสีผิวกายเหมือนกัน คือ สีขาว

ท่าทาง ภาพของพระขันตุมารที่พบทั้ง ๓ ภาพ เป็นภาพประทับนั่งบนหลังนกยูง ซึ่งก็เป็นท่าทางที่สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ที่พบว่าเป็นภาพการประทับนั่งบนหลังนกยูงเช่นกัน

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธ อันเป็นปกติพื้นฐานของพระขันตุมาร ได้แก่ “คันศร



และลูกศร (ธนู)” เนื่องจากพระองค์ถือเป็นเทพเจ้าแห่งสงคราม นอกจากนี้บางตำรายังกล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าของธนูด้วย ซึ่งภาพจาก อ.ส.ป.๗ และ อ.บ.ป.๕ พบว่าพระองค์ทรงถือคันศร และลูกศรไว้ในพระหัตถ์ทั้งสอง ซึ่งเป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพทั้งหมด (ยกเว้นตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๖) ที่พระองค์ทรงถือคทาขาว)

อย่างไรก็ตาม ภาพพระขันธกุมาร (อ.บ.ป.๒๕) ก็ทรงถือศาสตราวุธที่แตกต่างออกไป เช่น หอก , ดอกไม้ , พัด และอาวุธรูปร่างแปลก ซึ่งไม่พบในตำราภาพฯ

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระขันธกุมาร ได้แก่ “นกยูง” ซึ่งพบในจิตรกรรมดั้ง ที่ได้กล่าวมาแล้ว ภาพขันธกุมารทรงนกยูงนั้น พบอยู่ในตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปร่างของพระขันธกุมาร สามารถจำแนกเบื้องต้นออกตามจำนวน พระกร ได้ดังนี้

๑. แบบ ๑๐ กร พบอยู่ ๑ ภาพ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ป.๕) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๘ เศียร ๒ บาท ซึ่งภาพขันธกุมาร ๑๐ กร นี้ ไม่พบจากตำรา ภาพฯ

๒. แบบ ๑๒ กร พบอยู่ ๒ ภาพ คือจากอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งมี ๘ เศียร ๒ บาท (อ.ส.ป.๗) ที่สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๑๒ (หน้า ๖๕) ตำราภาพฯ หมายเลข ๑๓ (หน้า ๑๕๒) ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๖) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๔) ส่วนอีก ๑ ภาพ คือ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ต.๒๕) เป็นรูปปรากฏ ๕ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๖)

### กลุ่มเทวสตรี

ภาพของเทวสตรีนั้น พบอยู่ค่อนข้างน้อยกว่าภาพเทพบุรุษ และพบอยู่เฉพาะที่อุโบสถ วัดสุทัศน์เทพวรารามและ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส เพียง ๒ อาคารเท่านั้น ภาพของเทวสตรี ดังกล่าวพบอยู่ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. ภาพคู่อยู่กับเทพบุรุษผู้ทรงฤทธิ์ ภาพลักษณะเช่นนี้ ได้แก่ ภาพของพระอุม่าที่พบอยู่ เป็นคู่กับพระอิศวร และภาพของพระลักษมีที่อยู่เป็นคู่กับพระนารายณ์ ภาพเช่นนี้พบอยู่ทั้ง ที่ อุโบสถทั้ง ๒ แห่ง

๒. ภาพเดี่ยว เป็นภาพที่ปรากฏเฉพาะเทวสตรีเพียงพระองค์เดียว ภาพเช่นนี้พบอยู่ บนบานประตูที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส

ภาพเทวสตรีที่พบจากพุทธสถานสมัยรัตน โกสินทร์ที่นำมาศึกษาครั้งนี้ ได้แก่

## พระอุมา

พระอุมาเป็นชายาของพระอิศวร พระองค์มักพบร่วมกับพระสวามีเสมอ ตามคัมภีร์นารายณ์สิบปางกล่าวว่า พระอุมามีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวรเอาพระหัตถ์ลูบพระอุระของพระองค์เอง จึงบังเกิดพระอุมาขึ้นมา ส่วนคัมภีร์ของฮินดูกล่าวว่า พระองค์เป็นพระธิดาของพระหิมวัต โดยเป็นพระมารดาของพระคเณศและพระขันทกุมาร นอกจากนี้ยังเป็น “ศักดิ์” (กำลัง) ของพระอิศวรอีกด้วย

ภาพของพระอุมาที่พบอยู่ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ มีชื่อที่พบอยู่เป็นสามัญได้แก่ “พระอุมา” ดังเช่นที่พบจาก อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ได้แก่ อ.ส.ป.๕ ,อ.ส.ต. ๔๘ ซึ่งเป็นภาพพระอุมาอยู่คู่กับพระอิศวร และพระนามเช่นนี้ได้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔) ,ตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๕)

อย่างไรก็ตาม ได้พบชื่ออื่นจากตำราภาพฯอยู่ด้วย ดังเช่น “พระอุมาภักวะดี” (ตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ หน้า ๑๒๔) และ “พระอุมาภักดี” (ตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ หน้า ๒๐๒) เป็นต้น แต่ภาพดังกล่าวอยู่ในลักษณะเป็นภาพเดี่ยว

### ๒. ลักษณะของภาพ

*ผิวกาย* โดยปกติแล้ว ผิวกายของพระอุมาที่ปรากฏในจิตรกรรมมักเป็นสีขาว เช่น ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๕ ,อ.ส.ป.๔๘)หรืออุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ป.๗, อ.บ.ป.๘ ,อ.บ.ต.๑๘) เป็นต้น แต่บางครั้งก็พบว่าผิวกายสีคล้ำบ้าง คือ อ.บ.ป.๘ (จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส) ซึ่งพบเพียงภาพเดียว

*ท่าทาง* ท่าทางที่พบเป็นปกติของพระอุมา คือ ท่าประทับนั่งบนหลังโคนนทีคู่กับพระอิศวร ดังเช่นจาก อ.บ.ป.๘ ,อ.ส.ต. ๔๘ ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพที่พบในตำราภาพฯดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ได้พบภาพการประทับบนหลังจระเข้ คู่กับพระอิศวรดังเช่น อ.ส.ป.๕ และ อ.บ.ต. ๑๘ เป็นต้น ส่วนภาพประทับยืนเพียงพระองค์เดียวก็พบเช่นกัน คือ อ.บ.ป.๘

*ศาสตราวุธ* ภาพของพระอุมาที่ใช้ในการศึกษา พบว่า พระองค์ทรงถือดอกบัวตูมไว้ในพระหัตถ์ (อ.ส.ป.๕ ,อ.บ.ป.๘) นอกจากนี้ก็ยังมีกรถือดอกไม้บาน (อ.บ.ต.๑๘) หรือ การพนมมือโดยมิได้ถือสิ่งใด (อ.ส.ต.๔๘) เป็นต้น ซึ่งการถือดอกบัวตูมนั้น พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔) ตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒)

พาหนะ พาหนะที่พระอุมาประทับอยู่ร่วมกับพระอิศวรที่พบอยู่ในจิตรกรรมนั้น ได้แก่ “โคนนทิ” ดังเช่นที่พบใน อ.ศ.ต.๔๘ ,อ.บ.ป.๕ ซึ่งมีความสอดคล้องกับตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๘๕)

นอกจากนี้ ก็ได้พบว่า พระอุมาทรงมีพาหนะอีกชนิดหนึ่งได้แก่ “จระเข้” ดังที่ได้พบภาพพระองค์ประทับยืนคู่กับพระอิศวรบนหลังจระเข้ เช่น ภาพจาก อ.บ.ต.๑๘ ,อ.ส.ป.๕ เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๔๒) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๘๔) นอกจากนี้ ยังได้พบว่า มีภาพกิจกรรมของพระอุมาปราบจระเข้ อยู่ในตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๔๕) ให้ชื่อว่า “พระอุมาปราบจระเข้” ซึ่งทำเป็นภาพพระอุมาประทับยืนบนหลังจระเข้อยู่พระองค์เดียว

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระอุมาจากจิตรกรรมชุดดังกล่าว เขียนเป็นรูปเทวสตรีที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับภาพที่พบในตำราภาพ

### พระลักษมี

พระลักษมีเป็นชายาของพระนารายณ์ ซึ่งตามคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง กล่าวว่า พระนารายณ์มีชายา ๒ องค์ คือ พระลักษมี และพระมเหศวรี สำหรับพระลักษมีนั้น คัมภีร์ของศาสนาฮินดู กล่าวว่ามีการกำเนิดมาจากการกวนเกษียรสมุทร โดยพระนารายณ์รับไว้เป็นพระชายา และถือเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภและความอุดมสมบูรณ์

ภาพของพระลักษมีที่พบอยู่ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ ได้แก่ “พระลักษมี” สำหรับภาพจิตรกรรมที่พบเป็นภาพพระลักษมีอยู่คู่กับพระนารายณ์ ดังเช่น ภาพจาก อ.ส.ป.๖ ที่ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระลักษมีทรงปลากทรายเป็นพาหนะไปกระเษียรสมุทร” อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากเทพศาสตรวุฑูที่เทพนรุษทรงถือไว้ อันได้แก่ “ตรีศูล” ตลอดจนเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางแล้ว เข้าใจว่าอาจมีความคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง (ดูในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป.๖ ประกอบ)

นอกจากนี้ ยังได้พบภาพเทวสตรีที่สันนิษฐานว่า เป็น พระลักษมีในลักษณะการประทับยืนเพียงพระองค์เดียว จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ป.๑๑) ซึ่งเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๐๒) ให้ชื่อว่า “พระลักษมีคือ องค์สีดา”

### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบของพระลักษมี คือ สีขาว ดังที่พบใน อ.ส.ป.๖ ,อ.บ.ป.๑๑, อ.บ.ต.๑๗

ท่าทาง ท่าทางของพระลักษมีที่พบ มีทั้งท่าประทับนั่ง หรือยืน บนหลังปลา(พาหนะ) ดังตัวอย่างจาก อ.ส.ป.๖ ,อ.บ.ต.๑๗ ส่วน ภาพจาก อ.บ.ป.๑๑ เขียนเป็นภาพเทวสตรีประทับยืน พระองค์เดียว

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่ถือในพระหัตถ์ของพระลักษมีได้แก่ “ดอกบัว” ดังเช่นที่พบ จาก อ.บ.ป.๑๑ ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ส่วนในภาพ อ.ส.ป.๖ นั้น พระลักษมีทรงถือธรรมาวุธ ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างออกไป

พาหนะ พาหนะของพระลักษมี ในภาพที่พระองค์ทรงประทับคู่กับพระนารายณ์ (อ.ส.ป.๖ , อ.บ.ต.๑๗) พระองค์ทรงมีปลาทองเป็นพาหนะ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระลักษมีที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท พระมเหศวรี

พระมเหศวรี ตามคัมภีร์นารายณ์สิบปางกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงเป็นชายาอีกองค์หนึ่งของพระนารายณ์ นอกเหนือไปจากพระลักษมี สำหรับภาพที่สันนิษฐานว่า เป็นภาพของ พระมเหศวรี ยพบในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส สามารถจัดแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบพระนามจากจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ที่นำมาใช้ศึกษา แต่อาจเทียบเคียงภาพ (อ.บ.ป.๑๒) ได้กับตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๒๕) ให้ชื่อว่า “พระมเหศวรี” และตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ให้ชื่อว่า “พระมเหศวรี”

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบจาก อ.บ.ป.๑๒ มีสีขาว

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนพระองค์เดียว

ศาสตราวุธ ไม่พบศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถือแต่อย่างใด

พาหนะ ไม่พบพาหนะ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระมเหศวรี ที่พบเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเปรียบเทียบได้กับตำราภาพดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

### กลุ่มทศपाल (เทพผู้รักษาทิศ)

กลุ่มทศपाल ได้แก่ กลุ่มเทพผู้รักษาทิศ ซึ่งเป็นคติและแนวคิดเก่าแก่ของอินเดีย ที่ได้ส่งผ่านมายังดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ อันรวมถึงประเทศไทยด้วย โดยเชื่อกันว่า ในแต่ละทิศนั้น มีเทพผู้รักษาทิศดูแลและคุ้มครองอยู่ ผู้ต้องการความสำเร็จจึงควรให้ความเคารพบูชาเทพประจำทิศนั้นๆด้วย กลุ่มภาพทศपाल ที่พบในการศึกษารั้วนี้ ได้ปรากฏอยู่ในอุโบสถวัดราชนัคคา และวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม มีรายละเอียดของเทพแต่ละองค์ดังนี้

### พระอินทร์

ภาพของพระอินทร์ พบอยู่ไม่มากนักในอาคารพุทธสถาน ๒ อาคารที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๕) ว่า “พระอินทร์” อาจเทียบเคียงกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๗) ให้ชื่อว่า “พระอินทร์ทรงเรวาวัณ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๔) ให้ชื่อว่า “พระอินทร์ทรงช้างเรวาวัณ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๗) ให้ชื่อว่า “พระอินทร์ทรงช้างเระวรรณ์ พระหทัยทรงจ๊ก พระหทัยทรงสัง”

๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบในภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๕) และวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๑) มีสีกายเหมือนกัน คือ สีเขียว

**ท่าทาง** ภาพเทพผู้พิทักษ์รูปพระอินทร์นี้ เป็นท่าประทับยืนอยู่บนพาหนะ และประทับยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งมีท่วงท่าที่ต่างไปจากตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพพระอินทร์ประทับนั่งบนเศียรช้างเรวาวัณ

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบใน อ.ร.ต.๕ ได้แก่ สังข์ และคันศร ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๑ ทรงถือคันศรและลูกศร ส่วนภาพจากตำราภาพฯ ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาพพระอินทร์ทรงจักรและสังข์ (หน้า ๑๓๔ , ๑๕๗)

**พาหนะ** พาหนะของพระอินทร์ที่พบในภาพจิตรกรรม ได้แก่ ช้างเรวาวัณ (๓ เศียร หรือ ๓๓ เศียร) อันเป็นพาหนะปกติ ซึ่งก็ได้พบจากตำราภาพฯเช่นเดียวกัน

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระอินทร์ที่พบทั้งหมดเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เหมือนกับภาพที่พบจากตำราภาพฯ

### พระเพลิง

ภาพของพระเพลิง (อัคนี) พบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคารที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ (ทิศปาล) สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๑) ให้ชื่อว่า “พระเพลิง” ส่วนในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘) ให้ชื่อว่า “พระเพลิงทรงขันคาปนภาน์” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) ให้ชื่อว่า “พระเพลิงทรงระมาตเพลิง” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๕) ให้ชื่อว่า “พระเพลิงทรงระมาตเพลิง”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ฉิวกาย** ภาพพระเพลิงที่พบจากอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๑) และวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๒) มีฉิวกายสีแดงทั้งสองภาพ

**ท่าทาง** ภาพของพระเพลิงทั้งสองภาพที่พบ เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ หรือบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งแตกต่างไปจากภาพตำราภาพฯ ซึ่งเขียนเป็นภาพประทับนั่งบนพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบใน อ.ร.ต.๑ ที่พบได้แก่ ตรีศูลค้ำยาว และแว่นส่อง ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๒ ได้แก่ คันศรและลูกศร ซึ่งภาพเหล่านี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่างไปจากตำราภาพฯ ที่ภาพพระเพลิงทรงถือพระขรรค์ หรือ ตรีศูล และเปลวไฟ

**พาหนะ** พาหนะของพระเพลิงที่พบในจิตรกรรม ได้แก่ แรค (จันดา) ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพฯ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระเพลิงที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ เทวรูป

## พระพาย

ภาพของพระพาย พบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคาร ที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ (ทิศปาล) สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๒) ให้ชื่อว่า “พระพาย” ส่วนในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๒) ให้ชื่อว่า “พระพายทรงม้าปนภามัณ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๓) ให้ชื่อว่า “พระพายทรงม้า” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๑) ให้ชื่อว่า “พระพายทรงม้า”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ฉิวกาย** ภาพพระพายที่พบจากอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๒) และวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗) มีฉิวกายสีเทา หรือ สีขาว

**ท่าทาง** เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ และบางภาพประทับยืนบนโขดหิน โดยมีเทพพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งแตกต่างไปจากภาพในตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพประทับนั่งบนเทพพาหนะ

**ศาสตราวุธ** เทพศาสตราวุธที่พบอยู่เป็นปกติ จากภาพ อ.ร.ต.๒ ได้แก่ พระขรรค์ และ พัดใบตาล ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗ พบเพียงพระขรรค์เพียงอย่างเดียว ซึ่งเทพศาสตราวุธทั้งคู่ เป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพฯ เช่นกัน

**พาหนะ** พาหนะอันเป็นปกติของพระพาย ได้แก่ “ม้า” ซึ่งพบอยู่ทั้งใน อ.ร.ต.๒ และ ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗ อันรวมไปถึงภาพที่พบในตำราภาพฯ ด้วย

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระพายที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ

### พระพิรุณ

ภาพของพระพิรุณพบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคาร ที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ (ทิศปาล) สามารถแบ่งตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๗) ให้ชื่อว่า “พระพิรุณ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๑) ให้ชื่อว่า “พระพิรุณทรงงูเหลือมเป็นภาน์” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) ให้ชื่อว่า “พระพิรุณทรงม้า” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๓) ให้ชื่อว่า “พระพิรุณทรงนาค”

๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระพิรุณที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๗) มีผิวกายสีฟ้า ส่วนในวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๕) มีผิวกายสีน้ำเงิน

**ท่าทาง** เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ หรือ บนใจคหินที่มีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบจาก อ.ร.ต.๒๗ ได้แก่ พระขรรค์ และ พระเต้าทักษิโณทก ส่วน ว.ส.ต.๑๕ ก็ได้แก่ พระขรรค์เพียงสิ่งเดียว ซึ่งสอดคล้องกับศาสตราวุธที่พบในตำราภาพฯ

**พาหนะ** พาหนะที่พบได้แก่ “นาค” ซึ่งเป็นสิ่งที่พบจากในตำราภาพฯ เช่นกัน

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระพิรุณจากจิตรกรรมที่พบ มีรูปปรากฏ ๒ พระกร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเปรียบเทียบกับตำราภาพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว

### พระโสม

ภาพของพระโสมในลักษณะเทพประจำทิศ (ทิศปาล) พบอยู่ในอุโบสถวัดราชนัคคา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถแบ่งได้ตามหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๕) ให้ชื่อว่า “พระโสม” ส่วน ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๓) ให้ชื่อว่า “พระโสมทรงอัสถุรเป็นภาน์” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๖) ให้ชื่อว่า “พระโสมทรงม้า” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๐) ให้ชื่อว่า “พระโสมทรงม้า”

๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระโสม ใน อ.ร.ต.๒๕ เป็นสีเหลือง ส่วนที่พบใน ว.ส.ต.๑๖ (หรือ ว.ส.ต.๑๗) มีสีขาว

**ท่าทาง** ภาพที่พบเป็นรูปปรากฏประทับยืนบนพาหนะ หรือยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง แต่ภาพที่พบในตำราภาพฯ เป็นภาพของพระโสม ประทับนั่งบนหลังพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบจาก อ.ส.ต.๒๕ ได้แก่ พระขรรค์ และ เชือกบาศก์ ส่วนว.ส.ต.๑๖ หรือ ว.ส.ต.๑๗ พบเพียงเฉพาะพระขรรค์อย่างเดียว สำหรับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ มีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์เช่นกัน ในขณะที่ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ และ ๖๕ พระโสมมีศาสตราวุธเป็นตรีศูล

**พาหนะ** พาหนะทั้งจากจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ (อ.ร.ต.๒๕ และ ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗) และจากตำราภาพฯ เขียนไว้เหมือนกัน ได้แก่ “ม้า”

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระโสมที่พบ เขียนเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร และ ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับ ตำราภาพฯ

### พระยม

ภาพของพระยมในลักษณะของเทพประจำทิศ พบอยู่ใน ๒ พุทธสถานสำคัญ โดยสามารถจัดแบ่งตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๐) ให้ชื่อว่า “พระยม” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๕) ให้ชื่อว่า “พระยมทรงนกแสก เป็นภาน์ฉ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) ให้ชื่อว่า “พระยมราช ทรงนกแสกร” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๘) ให้ชื่อว่า “พระยมราช ทรงนกแสกร”

### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบทั้งใน อ.ร.ต.๒๐ และ ว.ส.ต.๑๕ ได้แก่สีดำ

**ท่าทาง** ภาพของพระยมที่พบจากจิตรกรรมเป็นภาพประทับยืนบนเทพพาหนะของพระองค์ หรือประทับยืนบนโขดหินที่มีสัตว์พาหนะอยู่เบื้องล่าง ซึ่งภาพดังกล่าวโดยเฉพาะการประทับยืนบนพาหนะสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.ต.๒๐ มีศาสตราวุธเป็นไม้กระบองยาว (ยมทัณฑ์) ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๕ มีศาสตราวุธคือ พระขรรค์ ซึ่งเป็นสิ่งที่พบอยู่ในภาพจากตำราภาพฯ

**พาหนะ** พาหนะของพระยมที่พบใน อ.ร.ต.๒๐ ได้แก่ ราชสีห์ อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจาก ว.ส.ต.๑๕ ซึ่งมีพาหนะ คือ นกฮูก อันเป็นสิ่งที่พบจากภาพในตำราภาพฯ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระยมจากจิตรกรรมที่พบ เป็นรูปปรากฏ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเปรียบเทียบได้กับตำราภาพฯ



### พระไพศพ

ภาพของพระไพศพที่พบจากจิตรกรรมบนบานหน้าต่าง ที่พบในอาคารพุทธสถานนั้น อยู่ในลักษณะของเทพประจำทิศ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๒๘) ให้ชื่อว่า “พระไพศพ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๔) ให้ชื่อว่า “พระมหาไชไพศพ ทรงปลากทราย เป็นภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๐) ให้ชื่อว่า “พระไพศพทรงบุษบกหงษ์” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๔) ให้ชื่อว่า “พระไพศพทรงบุษบกหงษ์”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระไพศพ จาก อ.ส.ต.๒๘ เป็นสีเขียว ในขณะที่ ภาพจาก ว.ส.ต.๒๐ มีผิวกายสีขาว

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนหลังปลา หรือประทับยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง ในขณะที่ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๔) เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนหลังปลากทราย

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.๒๘ พระองค์ทรงถือธรรมาวุธ และพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ ซึ่งตรงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๒๐ พระองค์ทรงมีศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ เพียงสิ่งเดียว

**พาหนะ** พาหนะที่พบในภาพจิตรกรรมได้แก่ ปลากทรายทั้งสองภาพ (อ.ร.ต.๒๘, ว.ส.ต. ๒๐) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ แต่มีที่นำสังเกตคือ ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๐) และหมายเลข ๖๐ (หน้า ๑๖๔) พระไพศพมีพาหนะเป็น “หงษ์” ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่างไปจากภาพจิตรกรรม

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระไพศพที่พบ เป็นรูปปรากฏ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบในตำราภาพฯ

### เทพพระเคราะห์

เทพพระเคราะห์นั้น เป็นเทพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางโหราศาสตร์เป็นสำคัญ โดยเป็นการนำเอาดาวพระเคราะห์ที่อยู่ในสุริยจักรวาลมาเป็นเทพแต่ละองค์ เพื่อผู้คนจะได้บูชาสำหรับสันติสุขที่จะบังเกิดขึ้น กลุ่มภาพเทพพระเคราะห์นั้นได้พบอยู่ที่ อุโบสถวัดราชนัคดา และวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งสามารถจัดกลุ่มแยกออกได้ดังนี้

**พระอาทิตย์** ภาพพระอาทิตย์ที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ โดยพบในอุโบสถวัดราชนัคดา และวิหารวัดสุทัศน์ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๘) ให้ชื่อว่า “พระอาทิตย์” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๕) ให้ชื่อ “พระอาทิตย์สีแดง ทรงราชสิริปนภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๒) ให้ชื่อว่า “พระอาทิตย์ ทรงราชสิริห่อธนู” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๕) ให้ชื่อว่า “พระอาทิตย์ทรงราชสิริห่อธนู”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระอาทิตย์จาก อ.ร.ต.๘ มีผิวสีขาว ส่วน ว.ส.ต.๑ มีผิวกายสีแดง  
**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนไขว่พระบาทบนโขดหิน ซึ่งมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง (อ.ร.ต.๘) ส่วน ว.ส.ต.๑ พระองค์ประทับยืนบนหลังพาหนะ ส่วนภาพพระอาทิตย์จากตำราภาพฯ ทั้งหมดเป็นภาพพระองค์ประทับนั่งบนหลังพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ภาพพระอาทิตย์ จาก อ.ร.ต.๘ พระองค์ทรงถือหอก ในขณะที่ภาพจาก ว.ส.ต.๑ พระองค์ทรงถือ คันศร/ลูกศร (ธนู) ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ที่ทรงถือคันศร และลูกศร เช่นกัน

**พาหนะ** พาหนะของพระอาทิตย์ที่พบใน อ.ร.ต.๘ และว.ส.ต.๑ คือ ราชสีห์ซึ่งก็สอดคล้อง กับพาหนะของพระอาทิตย์ที่พบในตำราภาพฯ เทวรูป

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระอาทิตย์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบจากตำราภาพฯ

## พระจันทร์

ภาพของพระจันทร์ที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบอยู่ทั้งในอุโบสถวัดราชนัคคา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๑) ให้ชื่อว่า “พระจันทร์” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๖) ให้ชื่อว่า “พระจันทร์ศรีขาว ทรงมโนไมปนภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๓) ให้ชื่อว่า “พระจันทร์ ทรงม้าถือดาบเขน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๖๖) ให้ชื่อว่า “พระจันทร์ ทรงม้าถือดาบเขน”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของภาพพระจันทร์ จาก อ.ร.ต.๒๑ และ ว.ส.ต.๒ มีผิวกายสีขาว ซึ่งอาจเทียบได้จากคำบรรยายภาพของ ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน หรือหลังพาหนะ ในขณะที่ตำราภาพฯ เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.ต.๒๑ และ ว.ส.ต.๒ มีความสอดคล้องกับภาพที่ปรากฏในตำราภาพฯ กล่าวคือ มีศาสตราวุธ ได้แก่ พระขรรค์ และโล่

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๑ และ ว.ส.ค.๒ มีพาหนะ คือ “ม้า” ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระจันทร์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

#### พระอังคาร

ภาพของพระอังคารที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบจากอุโบสถวัดราชนัคดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา(อ.ร.ต.๖) ให้ชื่อว่า “พระอังคาร” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๗) ให้ชื่อว่า “พระอังคารสีชมพู ทรงกระบือเป็นภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๔) ให้ชื่อว่า “พระอังคาร ทรงมหิงษาพาหนะถือดาบ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๖๗) ให้ชื่อว่า “พระอังคาร ทรงมะหิงษาพาหนะถือดาบดั่งง”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระอังคารที่พบใน อ.ร.ต.๖ มีสีขาว ส่วนผิวกายในว.ส.ค.๓ มีสีแดง ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน ที่มีพาหนะอยู่เบื้องล่าง (อ.ร.ต.๖) และประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ค.๓) ซึ่งต่างไปจากตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนพาหนะ

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบจาก ว.ส.ค.๓ ได้แก่ พระขรรค์ ส่วนที่พบจาก อ.ร.ต.๖ ได้แก่ พระขรรค์ และโล่ ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๖ และ ว.ส.ค.๓ มีพาหนะคือ “กระบือ” ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระอังคาร เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

#### พระพุธ

ภาพของพระพุธที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบจากอุโบสถวัดราชนัคดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๒๒) ให้ชื่อว่า “พระพุธ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๗) ให้ชื่อว่า “พระพุทศรีเขียว ทรงช้างเป็นภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) ให้ชื่อว่า “พระพุทททรงช้าง ถือดาบ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๗) ให้ชื่อว่า “พระพุทททรงช้างถือดาบ”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบใน อ.ส.ต.๒๒ และว.ส.ต.๔ มีสีเขียว ซึ่งสอดคล้องกับคำบรรยาย จากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหินด้านล่างมีสัตว์พาหนะ (อ.ร.ต.๒๒) และประทับยืนบนหลังพาหนะ (ว.ส.ต.๔) ส่วนภาพจากตำราภาพฯ เขียนเป็นภาพองค์เทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.ต.๒๒ พระพุทธรังถือของง้าว แต่ภาพจาก ว.ส.ต.๔ พระพุทธรังถือพระขรรค์ (ดาบ) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

**พาหนะ** พาหนะของพระพุทธรังถือทั้งจาก อ.ร.ต.๒๒ และว.ส.ต.๔ ตลอดจนภาพตำราภาพฯ เขียนเอาไว้ตรงกัน ได้แก่ “ช้าง”

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระพุทธรังถือ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

### พระพุทธรังถือ

ภาพของพระพุทธรังถือนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบจากอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๗) ให้ชื่อว่า “พระพุทธรังถือ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๕) ให้ชื่อว่า “พระประหัตถ์เมฆ ทรงกวางเป็นพาหนะ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๖) ให้ชื่อว่า “พระฤทธิศทรังถือหอก” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๑ (หน้า ๑๖๕) ให้ชื่อว่า “พระประหัตถ์ศทรังถือหอก”

### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบใน อ.ร.ต.๗ เป็นสีขาว ส่วนที่พบใน ว.ส.ต.๕ เป็นสีฟ้า

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหินด้านล่างมีสัตว์พาหนะ (อ.ร.ต.๗) และภาพเทพประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๕) ส่วนภาพจากตำราภาพฯ เป็นเทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.ต.๗ ทรงมีศาสตราวุธ คือ พระขรรค์คู่ แต่ภาพจาก ว.ส.ต.๕ มีศาสตราวุธ คือ หอก ซึ่งเทียบได้ศาสตราวุธที่พบจากตำราภาพฯ

**พาหนะ** ภาพจาก อ.ร.ต.๗ และว.ส.ต.๕ มีพาหนะที่เหมือนกัน คือ “กวาง” ซึ่งสอดคล้องกับพาหนะของ พระพุทธรังถือ ที่พบในตำราภาพฯ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระพุทธรังถือ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบจากตำราภาพฯ

### พระสุกร์

ภาพของพระสุกร์นั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบในอุโบสถวัดราชนัคดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๕) ให้ชื่อว่า “พระสุกร์” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๐) ให้ชื่อว่า “พระสุกศรีเหลือทอง ทรงโคเปนภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๗) ให้ชื่อว่า “พระสุกร ทรงโคถือธนู” ซึ่งก็เป็นชื่อเดียวกับตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๐)

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระสุกร์ ทั้งจาก อ.ร.ต.๕ และ ว.ส.ต.๖ มีสีตรงกัน คือ สีขาว

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน และเบื้องล่างมีพาหนะอยู่ (อ.ร.ต.๕) และประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๖) ส่วนภาพจากตำราภาพฯ เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.ต.๕ และ ว.ส.ต.๖ มีคันศร-ลูกศรเป็นศาสตราวุธ ซึ่งก็สอดคล้องกันกับตำราภาพฯ

**พาหนะ** ภาพจาก อ.ร.ต.๕ และ ว.ส.ต.๖ มี “กวาง” เป็นพาหนะ ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระสุกร์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

### พระเสาร์

ภาพของพระเสาร์นั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบในอุโบสถวัดราชนัคดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๒๔) ให้ชื่อว่า “พระเสาร์” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๑) ให้ชื่อว่า “พระเสาร์สีดำ ทรงพยัคฆาปนภานัน” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘) ให้ชื่อว่า “พระเสาร์ทรงพยัคฆพาหนะถือตรี” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๑) ให้ชื่อว่า “พระเสาร์ทรงพยัคฆพาหนะ”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระเสาร์ทั้งจาก อ.ร.ต.๒๔ และ ว.ส.ต.๗ มีสีตรงกัน คือ สีดำ

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหินด้านล่างมีพาหนะ (อ.ร.ต.๒๔) และประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๗) ซึ่งต่างจากภาพในตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

**ศาสตราวุธ** ภาพพระเสาร์ จาก อ.ร.ต.๒๔ ทรงถือศาสตราวุธ คือ “ปืน” ซึ่งตรงกับ ภาพ จาก ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๑) ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๗ ทรงถือ “ตรีศูล” เป็นศาสตราวุธ ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๑)

**พาหนะ** ภาพจาก อ.ร.ต.๒๔ และ ว.ส.ต.๗ มี “เสือ” เป็นเทพพาหนะ ซึ่งสอดคล้อง กับตำราภาพฯ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระเสาร์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็ สอดคล้องกับตำราภาพฯ

### พระราหู

ภาพของพระราหู นั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์องค์หนึ่ง ซึ่งพบในอุโบสถวัดราชนัคคา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๒๓) ให้ชื่อว่า “พระราหู” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) ให้ชื่อว่า “พระราหู ศรีมวงทรงสุบันเปนภานัน” ตำรา ภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) ให้ชื่อว่า “พระราหูทรงยักษถือค้อนเหล็ก” ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๒) ให้ชื่อว่า “พระราหูทรงยักษถือค้อนเล็ก”

๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบใน อ.ร.ต.๒๓ และ ว.ส.ต.๘ มีสีตรงกัน คือสีน้ำตาล

**ท่าทาง** เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน โดยเบื้องล่างมีพาหนะอยู่ (อ.ร.ต.๒๓) ละ ประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๘) ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑

**ศาสตราวุธ** ภาพจาก อ.ร.ต.๒๓ และ ว.ส.ต.๘ มี “ค้อนเหล็ก” เป็นศาสตราวุธ ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

**พาหนะ** ภาพจาก อ.ร.ต.๒๓ และ ว.ส.ต.๘ มี “ครุฑ” เป็นพาหนะ มีความสอดคล้อง กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๒) มียักษเป็นพาหนะซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระราหู เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็ สอดคล้องกับตำราภาพฯ

### พระเกตุ

ภาพของพระเกตุ พบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคารที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะ ของเทวดาพระเคราะห์ สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๔) ให้ชื่อว่า “พระเกตุ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๓) ให้ชื่อว่า “พระเกตุศรีทอง นาคาเปนภานัน” ตำราภาพฯ

หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๐) ให้ชื่อว่า “พระเกตุทรงนาคถือพระขรรค์” ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๗๑) ให้ชื่อว่า “พระเกตุทรงนาคถือพระขรรค์”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายจาก อ.ร.ต.๔ มีสีขาว ส่วนภาพจากวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๕) ที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพพระเกตุ มีผิวสีขาว

**ท่าทาง** เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ หรือบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ ในชื่อภาพเดียวกัน

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบจาก อ.ร.ต.๔ และ ว.ส.ต.๕ ได้แก่ “พระขรรค์” ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

**พาหนะ** พาหนะของพระเกตุ ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม (อ.ร.ต.๕) ได้แก่ “พญานาค” อันเป็นสิ่งที่พบในตำราภาพฯ ส่วนพาหนะของ ว.ส.ต.๕ ได้แก่ เทพบุรุษ

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระเกตุ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

## พระมฤตยู

ภาพของพระมฤตยู พบอยู่ในพุทธสถานที่อยู่โบสถ์วัดราชนัคดา สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๓) ให้ชื่อว่า “พระมฤตยู” ซึ่งภาพของพระมฤตยู ไม่พบจากตำราภาพฯ

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่ปรากฏใน อ.ร.ต.๓ เป็นผิวกายสีเทา

**ท่าทาง** ภาพที่พบเป็นภาพประทับยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบในภาพ อ.ร.ต.๓ ได้แก่ คทาเป็นเกลียว (คทา)

**พาหนะ** พาหนะของพระมฤตยูที่พบ ได้แก่ นกยูง

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพพระมฤตยูที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

## เทพชั้นรอง (กลุ่มเทวบุตร)

เทพชั้นรองกลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มเทวบุตร อันถือเป็นเทวดาที่เกี่ยวข้องหรือได้รับเอาไว้ในพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ (บางท่านอาจเรียกว่า เทวดาพุทธ) โดยกลุ่มเทวบุตรเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นบริวารของพระอินทร์ ซึ่งเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเป็นเทวดาที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติอยู่เสมอ เทพชั้นรองเหล่านี้สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ ดังนี้

### ปัญญาธิษร

ภาพของพระปัญญาธิษร พบอยู่ในพุทธสถานทีอุโบสถวัดราชนัคดา อุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๑๒) ให้ชื่อว่า “ปัญญาธิษรเทวบุตร” และภาพจากอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (อ.ส.ต.๑๐) ให้ชื่อว่า “ปัญญาธิษรตีคพิณ” ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ให้ชื่อว่า “ปิ่นจะสิง” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) ให้ชื่อว่า “พระปัญญาธิษรตีคพิณ” ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๒๐) ให้ชื่อว่า “พระปัญญาธิษรตีคพิณ”

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของเทพที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๑๒) อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๐) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ป.๖) ล้วนมีผิวกายเป็นสีขาว

**ท่าทาง** ภาพเทพที่ปรากฏจากอุโบสถทั้ง ๓ แห่ง เป็นภาพเทพประทับยืนอยู่บนโขดหินในการยืนนั้นมีทั้งยืนตรง (สมถังค์) และยกพระบาทขึ้นข้างหนึ่ง ซึ่งภาพปัญญาธิษร ประทับยืนจากตำราภาพฯ ก็ได้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ส่วนตำราภาพฯ ฉบับอื่นเป็นภาพปัญญาธิษรประทับนั่งบนโขดหิน

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่พบอยู่เป็นปกติ ได้แก่ “พิณ” นอกจากนี้ก็ยังพบศาสตราวุธอื่น เช่น ลูกประคำ และคทา (อ.ส.ต.๑๐) สังข์ และกลองบัณเฑาะว์ (อ.บ.ป.๖) เป็นต้น ซึ่งศาสตราวุธเหล่านี้ก็พบอยู่ในตำราภาพฯ ด้วย

**พาหนะ** พาหนะพบเพียงภาพเดียว จากอุโบสถวัดราชนัคดา ได้แก่ “ห่าน”

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพพระปัญญาธิษรที่พบมี ๒ รูปแบบ(จำแนกตามพระกร) ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.ร.ต.๑๒)

๒. แบบ ๔ กร พบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๑๐ และ อ.บ.ป. ๖)

ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว

### เทวสุตเทวบุตร

ภาพของ “เทวสุตเทวบุตร” พบอยู่เฉพาะทีอุโบสถวัดราชนัคดาเพียงอาคารเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา (อ.ร.ต.๑๑) ให้ชื่อว่า “เทวสุตเทวบุตร” ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

#### ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของเทพองค์นี้ จากอุโบสถวัดราชนัคดา มีสีขาว



ท่าทาง ภาพเทพที่พบอยู่ในลักษณะประทับยืนย่อเข่าบน โขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง  
 ศาสดารวฐ ศาสดารวฐของพระเทวสุตเทวบุตร ได้แก่ “ซอ”

พาหนะ พาหนะของพระเทวสุตเทวบุตร ได้แก่ “ไถ่”

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของเทวสุตเทวบุตรที่พบเป็นรูปที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

#### คณธรรพ์เทวบุตร

ภาพของคณธรรพ์เทวบุตร พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัคคาเพียงอาคารเดียว สามารถ  
 จัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๑๓) ให้ชื่อว่า “คณธรรพ์  
 เทวบุตร” ซึ่งเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ จากอุโบสถวัดราชนัคคา มีสีเทา

ท่าทาง ภาพเทพที่พบในภาพ อยู่ในลักษณะประทับยืน เอียงข้าง ยกพระบาทซ้ายขึ้น  
 เหยียบโขดหิน โดยมีภาพพาหนะอยู่เบื้องล่าง

ศาสดารวฐ ศาสดารวฐของพระคณธรรพ์เทวบุตร ได้แก่ คาบสัน (กระบี่)

พาหนะ พาหนะของคณธรรพ์เทวบุตร ได้แก่ “แพะ”

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของคณธรรพ์เทวบุตรที่พบเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

#### มาตลีเทวบุตร

ภาพของมาตลีเทวบุตร พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัคคาเพียงแห่งเดียว สามารถจัด  
 แบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคคา (อ.ร.ต.๑๔) ให้ชื่อว่า “มาตลีเทวบุตร”  
 ซึ่งเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำไปเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ที่พบจากภาพจิตรกรรม มีผิวกายสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๔ อยู่ในลักษณะประทับยืน ยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น  
 เล็กน้อยเหยียบโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ข้างล่าง

ศาสดารวฐ ศาสดารวฐของมาตลีเทวบุตร ได้แก่ “หอก”

พาหนะ พาหนะของมาตลีเทวบุตร ได้แก่ “หมู”

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของมาตลีเทวบุตรที่พบเป็นรูปปรากฏมี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

### จิตรเสนเทวบุตร

ภาพของ “จิตรเสนเทวบุตร” พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัคดาเพียงแห่งเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา(อ.ร.ต.๑๕)ให้ชื่อว่า “จิตรเสนเทวบุตร” ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำไปเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ที่พบจากจิตรกรรม มีผิวกายสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๕ อยู่ในลักษณะประทับยืน ยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อยวางบนโขดหิน

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของจิตรเสนเทวบุตร ได้แก่ “กระบอง”

พาหนะ พาหนะของจิตรเสนเทวบุตร ได้แก่ “สิง”

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของจิตรเสนเทวบุตรที่พบเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เสียร ๒ บาท

### กามเสฐเทวบุตร

ภาพของ “กามเสฐเทวบุตร” พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัคดาเพียงแห่งเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑.พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา(อ.ร.ต.๑๖)ให้ชื่อว่า “กามเสฐเทวบุตร” ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์องค์นี้ ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ที่พบจากจิตรกรรมที่พระอุโบสถวัดราชนัคดามีผิวกายสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๖ อยู่ในลักษณะประทับยืนบนโขดหิน โดยยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อย

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของกามเสฐเทวบุตร ได้แก่ กริช และแก้วมณี

พาหนะ พาหนะของกามเสฐเทวบุตร ได้แก่ “หนู”

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของกามเสฐเทวบุตร ที่พบเป็นรูปปรากฏมี ๒ กร ๑ เสียร ๒ บาท

### พระวารุณเทพย์

ภาพของ “พระวารุณเทพย์” พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัคดา สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัคดา(อ.ร.ต.๑๗)ชื่อว่า “พระวารุณเทพย์” ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์องค์นี้ ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของเทพองค์นี้ จากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดราชนัคคา มีสีขาว  
**ท่าทาง** ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๖ อยู่ในลักษณะประทับยืนบนโขดหิน โดยยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธของพระวรุณเทพย์ ได้แก่ “เส้หางนกยูง”

**พาหนะ** พาหนะของพระวรุณเทพย์ ได้แก่ “กระต่าย”

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระวรุณเทพย์ที่พบเป็นรูปปรากฏ ที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท  
พระวรุณเทพย์

ภาพของ “พระวรุณเทพย์” พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัคคาราม สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดราชนัคคา(อ.ร.ต.๑๘)ชื่อว่า “พระวรุณเทพย์” สำหรับเทพผู้พิทักษ์องค์นี้ ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายของพระวรุณเทพย์ที่พบจากอุโบสถวัดราชนัคคา คือ สีเหลือง

**ท่าทาง** ภาพที่พบเป็นภาพประทับยืนบนโขดหิน โดยยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง

**ศาสตราวุธ** ศาสตราวุธที่ปรากฏ ได้แก่ “เส้หางนกยูง”

**พาหนะ** พาหนะของพระวรุณเทพย์ ได้แก่ “นกยูง”

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระวรุณเทพย์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

### เทพอื่นๆ

นอกจาก ภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ ,ทศपाल ,เทพพระเคราะห์ และเทพชั้นรอง แล้วยังพบรูปอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่เทพ แต่มีฤทธิ์อำนาจดุจเทพ ดังนั้นจึงยังไม่สามารถจัดกลุ่มได้อย่างแน่ชัด และบางองค์ก็ยังไม่สามารถค้นหาถึงเรื่องราวของพระองค์ได้ จึงขอจัดไว้ในกลุ่มนี้ด้วย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

#### พระอุเทนราช

พระอุเทนราช เป็นชื่อของเทพเจ้าทางคนตรีพระองค์หนึ่ง โดยมีประวัติอยู่ในหนังสือคาถาธรรมบท (ดูเรื่องใน อ.บ.ป.๑๓) ภาพของพระองค์พบอยู่ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส (อ.บ.ป.๑๓) สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบพระนามของพระองค์จากจิตรกรรมบนแผ่นบานประตู แต่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพ เทวะปาง เลขที่ ๑๓๖ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่) ให้ชื่อว่า “พระอุเทนราช” และตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) ให้ชื่อว่า “พระอุเทนอุราช”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบจากจิตรกรรมบนแผ่นบานประตูอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส มีสีน้ำตาลอ่อน

**ท่าทาง** มีลักษณะเป็นภาพเทพประทับยืนตรง ยกสันพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อย เทียบเคียงได้กับตำราภาพฯเลขที่ ๑๓๗ และตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘)

**ศาสตราวุธ** ทรงถือ เครื่องดนตรี (ประเภทคืด ๓ สาย) ชนิดหนึ่ง

**พาหนะ** ไม่พบพาหนะแน่ชัด แต่ทางด้านล่างมีรูปของฝูงช้างอยู่

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระอุเทนราช พบเป็นรูปปรากฏ ๒ กร ๑ เคียร ๒ พระบาท

มัทยวามหาฤๅษี

ภาพจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าเป็น พระมัทยวามหาฤๅษีนั้น พบอยู่ในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส ยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบพระนามของพระองค์จากภาพจิตรกรรมบนแผ่นบานประตู แต่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพ (เทวะปาง) เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่) ให้ชื่อว่า “มัทยวามหาฤๅษี” ส่วนตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) เป็นภาพเทพองค์เดียวกัน แต่อยู่ในท่าประทับนั่ง ให้ชื่อว่า “มัทยวามหาฤๅษี”

## ๒. ลักษณะของภาพ

**ผิวกาย** ผิวกายที่พบจากจิตรกรรม (อ.บ.ป.๑๔) มีสีน้ำตาลอ่อน

**ท่าทาง** มีลักษณะท่าทางเป็นรูปมนุษย์ประทับยืนตรง ยกสันพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อย เทียบเคียงได้กับตำราภาพเลขที่ ๑๓๗ ซึ่งต่างไปจาก ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) ที่เขียนเป็นภาพประทับนั่ง

**ศาสตราวุธ** ทรงถือเครื่องดนตรี (ประเภทคืด ๓ สาย)ชนิดหนึ่ง

**พาหนะ** ไม่พบพาหนะแน่ชัด

**การจัดแบ่งกลุ่ม** ภาพของพระมัทยวามหาฤๅษี เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เคียร ๒ บาท

นารถ

ภาพจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพของ “นารถ” พบอยู่ในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (อ.บ.ป.๑๕) สำหรับเทพฤๅษีนารถนั้น ถือเป็นมหาฤๅษีตนหนึ่งมีความสามารถทางดนตรีเป็นเลิศ ในการนี้สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบนามจากจิตรกรรมบนแผ่นบานประตู แต่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ให้ชื่อว่า “นารถ”

## ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวหนัง ผิวกายตามที่พบจาก อ.บ.ป.๑๕ มีสีขาว

ท่าทาง มีลักษณะเป็นภาพฤๅษีในอิริยาบถยืน ยกมือทั้งสองขึ้น

ศาสตราจารย์ พระนารถ ในภาพ อ.บ.ป.๑๕ ทรงถือพัดไว้ในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง

พาหนะ ไม่พบพาหนะ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระนารถ เป็นเทพฤๅษีมีรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

### พระเทวริงค์

ภาพจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าเป็น ภาพของ “พระเทวริงค์” พบอยู่ใน อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๘) ให้ชื่อว่า “พระเทวริงค์ มัจฉาสูรศักดิ์ด้วยบ่วงบาท” ซึ่งสามารถนำไปเทียบเคียงเค้าโครงภาพ(แต่มีรายละเอียดต่างกัน) ได้กับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๓) ให้ชื่อว่า “พระเทวริงค์ มัจฉาสูรศักดิ์ด้วยบวงบาท” ตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๐๖) ให้ชื่อว่า “พระเทวริงค์ มัจฉาสูรศักดิ์ด้วยบ่วงเชือกบาท”

### ๒. ลักษณะของภาพ

ผิวหนัง ผิวกายของพระเทวริงค์ ที่พบจาก อ.ส.ต.๑๘ มีสีน้ำตาล ส่วนผิวหนังที่พบจาก อ.บ.ต.๒๔ มีสีขาว

ท่าทาง ท่าทางของพระเทวริงค์ ที่พบจาก อ.ส.ต.๑๘ เป็นท่าคุกคาม ยกพระบาทขึ้นเล็กน้อย และจับขั้วไม้ไว้ในพระหัตถ์ทั้งสอง ส่วนภาพจาก อ.บ.ต. ๒๔ เป็นภาพประทับยืนหันข้าง โดยมีร่างของมนุษย์อยู่ในพระหัตถ์

ศาสตราจารย์ และเครื่องประดับ ไม่พบว่า เทพดังกล่าวมีศาสตราจารย์ แต่สิ่งที่พบอยู่เสมอ คือ การถือมนุษย์ / ขั้วไม้ไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง สำหรับ อ.ส.ต.๑๘ พระเทวริงค์ เขียนเป็นภาพเทพไม่สวมฉลองพระองค์ ในขณะที่ ภาพจาก อ.บ.ต.๒๔ เขียนเป็นภาพเทพบุรุษสวมเสื้อแขนยาว และนุ่งผ้าทรงตามแบบอย่างของลัทธิ ซึ่งสามารถเทียบได้กับตำราภาพ ๓๐ (หน้า ๒๐๖)

พาหนะ ไม่พบพาหนะของเทพองค์นี้ แต่ทางค้ำถ่างมักทำเป็นรูปบุรุษ ๒ คนอยู่ด้วย

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระเทวริงค์ ที่พบเป็นรูปปรากฏ ที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท